

Majorosi Ádám¹

A hunok nyugati hadjáratai a népvándorlás kori írott forrásokban és a magyar gesta-, illetve krónikairodalomban

The Western Campaigns of the Huns in Written Sources from the Migration Period and in Hungarian Gesta and Chronicle Literature

Absztrakt

Jelen munkában a hunok nyugati hadjáratait vizsgálom a nyugati, népvándorlás korabeli, valamint a középkori magyar krónikákban. A kutatás módszertana az alábbiak szerint foglalható össze: először a népvándorlás korabeli, majd a magyar hun történeteket írom le. Ezután a két történetcsokor összehasonlító elemzését végzem el időrendben haladva. Ezáltal az elemzés ellenőrzését az olvasó is megteheti. Az összehasonlítás során sikerült a krónikáinkban szereplő valós történelmi szereplők (Macrinus, Detre), valamint a különböző hun hadjáratok és a hozzájuk kapcsolódó különböző helyszínek azonosítása (pl. Belvider, horvát hadjáratok kérdése). A munkát a következtések levonásával zárom. A következtetésekben elvetem azokat a korábbi nézeteket, amelyek szerint a hun történeteket a magyar szerzők másolták, vagy kitalálták volna, inkább azok eredetisége mellett foglalkozok állást

Kulcsszavak: Kézai Simon, Kálti Márk, Gallia, Krónika, Attila a hun

Abstract

In this work, I examine the western campaigns of the Huns in the Migration Period, and Medieval Hungarian chronicles. The methodology of the research can be summarised as follows: first, I describe the Migration Period and then the Hungarian stories of the

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: majorosiadam@gmail.com

western Hunnic campaigns. After that, I perform a comparative analysis of the two sets of stories in chronological order. This way, the reader can also check my analysis as well. During the comparison, I succeeded in identifying the real historical figures behind the heroes of our chronicles (Macrinus, Detre), as well as the various Hunnic campaigns and the locations related to them (e.g. Belvider, the question of Croatian campaigns). In my conclusions, I reject the earlier views that Hungarian authors copied or invented the Hun stories, rather I take a stand in favour of their originality.

Keywords: Simon of Kéza, Márk of Kált, Gaul, Chronicle, Attila the Hun

Historiográfiai áttekintés

Ebben a munkában három magyar középkori történeti művet fogok összehasonlítni a népvándorlás korszakának (4–6. század) kortárs munkáival. A vizsgálat annak eldöntését célozza, hogy vajon a főleg Kézai Simonnál és a *Képes Krónikában* megjelenített, Attilához és a hunokhoz köthető történeteknek van-e bármilyen kapcsolódása a népvándorlás korában készült történeti munkákhoz. Az összehasonlítás eredményét a *Következtetések* fejezetben mutatom be.

Az általam elolvasott, a magyar krónikák beható tanulmányozásának szentelt történeti munkák nagyrészt a középkori krónikairodalom² és az azokat meghatározó stílusbeli jellemzők mentén próbálták meg elemezni a felsorolt és felhasznált műveket.³ A történészek által az elemzések során elért eredmények tovább bővítették a tudásunkat a krónikák szerkesztésének idejével, a bennük foglalt történetekkel kapcsolatban. Ezeknek a tanulmányoknak köszönhetően sikerült a krónikák különböző történeti rétegeinek és az azokat lejegyző íroknak a szétválasztása, meghatározása.⁴

A különböző történetek között a kutatóknak már korábban sikerült párhuzamokat felfedezniük. Például az aquileiai golyák megjelenését mindkét forráscsoportnál.⁵ Azonban úgy vélem, hogy az eddigi elemzések során kevésbé használták fel a 4–6. század között keletkezett krónikairodalmat.⁶ Ennek oka, hogy bizonyos, a krónikáinkban fellelhető történeteket vagy félreértelmeztek, vagy más eseményre vonatkoztattak. Ahogyan például a Kézai által lejegyzett történetet Attila első nyugati hadjárataról. A kutatók a catalaunumi csata említése miatt (Kézai Belvider mezejeként hivatkozik rá) úgy gondolhatták, hogy Attila 451-es hadjáratát írhatta le a szerző.⁷ Azonban a csatát megelőző események elütöttek ennek történetétől, ezért felmerült a lehetőség, hogy például Kézai saját követjárásai alapján szerkesztette meg ezt a részt, vagy pedig esetleg a magyar kalandozások alapján írta meg a maga történetét. A Kézai által használt évszámok miatt felmerült, hogy az Attilához kapcsolódó részek egy avar

² VESZPRÉMY 2019: 314–319.

³ HORVÁTH 1954: 196–223.

⁴ HORVÁTH 1954: 196–223; SZÜCS 1973: 861–873; DOMANOVSKY 1906: 48; ECKHARDT 1940: 198–199.

⁵ Jordanes 2023: 323; KÉZAI 1999: 99–100; KÁLTI 1964: 78.

⁶ DOMANOVSKY 1906: 48; ECKHARDT 1928: 605–614; SZÜCS 1973: 861–873.

⁷ ECKHARDT 1928: 605–614.

Attilát mutatnának be.⁸ Az évszámok kérdésével egy későbbi fejezetben bővebben foglalkozom.

Jelen tanulmányban három szerző három munkáját használom fel. Az első Anonymus *Gesta Hungarorum*a, amelynek szerzője P. Mester, III. Béla király névtelen jegyzője volt. A jegyző személyét a geszta stílusa, a jogi formulák használata, továbbá az általa leírt történetek elemzése alapján sikerült P. Mesterhez kötni. A geszta rímes szerkezetben íródott, és a korszakban érvényben lévő stilisztikai szabályok is kimutathatók benne.⁹ Anonymus a hun történetet nem fejt ki (le sem írja a hun nevet), az Kézai tollából maradt ránk. A *Gesta Hunnorum et Hungarorum* azonban kivonatos formában létezik, és mivel annak szerzője elsőként írta meg a hun történetet, a kutatók azt feltételezik, hogy maga a hun történet egyrészt Kézai alkotása lehetett, illetve abban is bizonytalanok, hogy vajon a magyar mondakör részét képezhették-e ezek a történetek már a honfoglalás előtt is.¹⁰ Ezt talán megerősítheti, hogy több olyan mitikus történet is felfedezhető a műben, amely a magyarság eredettörténetének részét képezi. Így bekerült a csodaszarvasmonda vagy a hunok és a magyarok beköltözése Szkítiába is.

Kézainál nem szerepel a turulmonda, a ragadozómadarat mint Attila totemállatát szerepelteti.¹¹ Viszont bővebben kifejti a magyarság mitikus eredetét, ideértve a csodaszarvasmondát is, amely jelentős sztyeppei párhuzamot mutat.¹² Kézai leírja Attila uralkodását, hadjáratait is. Ezek említése szintén nem szerepel Anonymusnál. Vita van azzal kapcsolatban, hogy Kézai a munkáját egy I. László korabeli vagy más, korábbi krónikából jegyzetelte-e ki, vagy esetleg maga kreálta.¹³

Kézai a honfoglalás történetét is röviden említi, majd a vezérek névsorát mutatja be, amely eltér az Anonymus által leírtakól, és nagyfokú hasonlóságot mutat a kalandozó magyarok hispániai hadjárata után fennmaradt vezérnévsorral. Azt nem tudjuk, hogy Kézai miért nem mutatta be teljes egészében a honfoglalás történetét. Talán az eredeti munkában (egy lehetséges öszesztában) benne volt, csak az nem maradt ránk. Vagy a szerző szándéka az lehetett, hogy lerövidítve hagyja az eseménysort, mivel a hunokkal kapcsolatos résznél már leírt egy honfoglalás-történetet, és talán nem akart egy másikat nem sokkal később duplikálni. Kézai munkájának II. fejezetében kora társadalmi viszonyairól értekezik, és a különböző társadalmi rétegek történetét is bemutatja. Kézai hun történetét azzal magyarázták a kutatók, hogy hivatalos utazásai és olvasásélményeinek hatására kreálta őket a szerző. Tény, hogy vannak a történetben olyan elemek, ahol Kézai olvasmányélményei kimutathatók. Azonban úgy vélem, hogy mögöttük olyan hagyománymag húzódik meg, amely segíthette a szerzőt munkája elkészítése során.

⁸ SZENTPÉTERY 1937: 147.

⁹ HORVÁTH 1954: 223–226.

¹⁰ SZÜCS 1973: 861–873; HOLLER 2012: 71–76.

¹¹ SZABADOS 2012: 416–425.

¹² MÁTÉFFY 2012: 941–958; SZABADOS: 2014: 296–298.

¹³ Az előbbi véleményen van Hóman Bálint, míg az utóbbit Eckhardt Sándor, Szűcs Jenő vagy ifj. Horváth János támogatta. ifj. Horváth János az ő érveiket azzal egészítette ki, hogy Kézai íráshoz használt stílusa inkább a 13. század végének jeleit hordja magán, ezért Kézai története nem nyúlhat vissza egy korábbi krónikára. Lásd az itt felsorolt munkákon túl HORVÁTH 1954: 350–390.

Végül az utolsó munka, amelyet elemzés céljára felhasználok, a Kálti Márk nevéhez kötődő, fennmaradt Anjou-kori *Képes Krónika*. A *Képes Krónika* tartalmazza a magyarság történetét a mitikus eredettől egészen I. Károly uralkodásának (uralkodott 1308–1342) végéig. Ifj. Horváth János arra jutott, hogy a krónika több korábbi krónikaszerkesztményt is megőrizhetett, és stílus alapján elkülönített egy I. András (uralkodott 1046–1060), egy I. (Könyves) Kálmán (uralkodott 1095–1116) (az úgynevezett I. László-geszta), IV. (Kun) László (uralkodott 1272–1290) (Kézai-féle munka), továbbá egy I. Károly (Róbert) korabeli krónikát is.¹⁴ Az elkülönítésre stílusbeli eszközöket, valamint a szövegben található utalások elemzését használta fel. A krónika átveszi a Kézai által írt hun történetet, azonban néhány ponton vitába száll vele, illetve átírja, kiegészíti azt. Így például a mitikus őstörténetet taglaló résznél kijavítja Kézait azzal kapcsolatban, hogy Nimród nem Jáfettól, hanem Kámtól származik. Továbbá a „belvideri” csatának a történelmileg korábban elfogadott, újabban vitatott catalaunumi jelzöt adja, azonban ezzel gyakorlatilag összekuszálja a Kézainál lineáris eseménysort.¹⁵

Hun hadjáratok a nyugati krónikákban

A hunok első említése Dionysos Periégétés és Ptolemaios *Geographia* című munkájában fordul elő, utóbbi munka vélhetően a Kr. u. 2. században keletkezett. A Kr. u. 4. század második felének forrásai (például Markianos Hérakletes *Periplus mari exteri*) a hunokat a Maeotisz ingoványaihoz, az alánok mellé helyezik. A 4–5. század forrásai szerint a hun vadászok egy szarvas vagy egy ökör nyomát követve hatoltak be Scythia területére, ahol először az alánokat győzték le. Akik közülük el tudtak menekülni, a greuthungi gótok területét vették támadás alá. Ermanarik, a gótok királya, Ammianus Marcellinus szerint megpróbált ellenállni az alánoknak, azonban ez nem volt sikeres. Az ellenállás hiábavalósága miatt végül öngyilkos lett. Ezután Marcellinus szerint a fia, Vithimiris lett az uralkodó, aki a hunok segítségével képes volt legyőzni az alánokat. Azonban a hunok végül Vithimirisre is vereséget mértek, ő pedig a csatatéren hunyt el. Árván maradt fiát Alatheus és Saphrax fogadta örökbe, népükkel előbb a Dnyeszter mögé, majd később rövid ideig Pannoniába költöztek. A hunok a gótok mellett a Scythiában lévő más népeket is hódoltatták (például itimarok, alpidzurok, boiscok).¹⁶

Ezután Athanaric, a gótok új vezetője, a Dnyeper folyónál próbálta meg a hunokat feltartóztatni. Így egy előretolt erődítményt hozott létre, amelyben két hadvezére, Munderichus és Lagarimanus őrizte a folyót azzal a feladattal, hogy hun támadás esetén azonnal értesítik őt. Azonban a hunok felderítették a folyót, és átkeltek egy gázlón, majd pedig hátra támadták Athanaricot. Ő pedig legyőzöttén a Kárpátokba menekült, ahol egy fal építését kezdte meg a Gerasus folyó partjaitól a Dunáig. Bár a hunok a sarkában voltak, ennek ellenére a gótoktól származó nagy zsákmány miatt nem tudták üldözni őt. A hunok jelentette veszedelem miatt sok gót törzs hagyta ott Athanaricot, akik a Keletrómai Birodalomba menekültek. Ezután a hunok a szarmatákat hódoltatták, kisebb hun csoportok pedig a menekülő gótokhoz, illetve Alatheus és

¹⁴ HORVÁTH 1954: 223–390.

¹⁵ KÁLTI 1964: 68–73.

¹⁶ KOVÁCS 2021a: 10–77.

Saphrax gótjaihoz csatlakoztak, és velük együtt nyerték meg a hadrianopolisi csatát (Kr. u. 378. augusztus 9.).¹⁷

Jordanes ugyanakkor ennek a történetnek az osztrógót változatát is elmeséli. Ermanarik halála után Vinitharius lett a király, immár hun alattvalóként. Vinitharius háborút indított az antae nép ellen és legyőzte őket, a vezetőjüket, Bozt pedig kivégeztette. Felvetődött annak a lehetősége, hogy Vinitharius megegyezhet Vithmirissel, tekintettel arra, hogy az antae nép az alánokat rejtheti. Tehát Jordanes ugyanazt a történetet mesélhette el, mint Marcellinus, csak másképpen. Mivel ezt a háborút a hun nagykirály, Balambér nem engedélyezte, így konfliktus alakult ki a hunok és az osztrógótok között. A felek között vívott első két csatát még Vinitharius nyerte meg, azonban a harmadik csata során, amely az Erac folyónál zajlott, vereséget szenvedett. A csatában Vinithariust Balambér nyíllal szembelőtte, aki így vesztette életét.¹⁸ Az osztrógótok ezután beolvadtak a Hun Birodalomba, és az új királyaik, Hunimund és a fia, Thorismund vezetésével a szvéveket és a gepidákat hódoltatták.

A későbbiekben a gótoknak a birodalom keleti részeit érő támadásait kihasználva a hunok szintén vezettek kisebb portyákat a limesen keresztül. Azonban a Balkánon Theodosius császárnak már vélhetően hun szabadcsapatokat kellett legyőznie. Ezeket pedig a birodalmi seregbe integrálták. Ennek példája, hogy 384-ben Szent Ambrós levelei szerint egy közös hun–gót kontingens a szvég Juthungi törzseket győzte le, majd II. Valentinianus császár kérésére az alemannokat is megtámadták.¹⁹ 388-ban I. (Nagy Theodosius) Maximus ellencsászár elleni hadjáratában hunok és alánok közösen vettek részt, akik a sisciai (Sziszek, Horvátország) és poetovói (Ptuj, Szlovénia) csatákban segítették az uralkodót.²⁰ 405-ben a hunok Uldin vezetésével legyőzték a gót Radagasius csapatait.²¹ 408-ban Uldin germán alávetett népekkel (szkírik) együtt támadást indított a Keletrómai Birodalom ellen. A rómaiak azonban megvesztegették a szkíriket, akik átálltak, és így közösen mértek vereséget Uldinra.²²

A hunok és a Nyugatrómai Birodalom közötti kapcsolatban új dinamikát hozott Flavius Aetius megjelenése, aki korábban a hunoknál volt tús. 423-ban Honorius halála után a birodalom nyugati részének új császára, Ioannes számára hozott Aetius segítséget, a krónikák becslése szerint 60 000 hun katonával. Azonban, mire Aetius visszatért Rómába, addigra Galla Placidia és a vele szövetséges Keletrómai Birodalom hadereje legyőzte Ioannes csapatait, az uralkodót pedig kivégezték.²³ Azonban Aetius a hun szabadcsapatoknak köszönhetően megtarthatta a tisztségeit, és a későbbiekben *magister militum* rangra emelkedett. 430-ban a hunok a Rajnáig jutottak el, azonban a burgundok megtámadták a táborukat. A vezetőjük, Oktár halála miatt a hunok nem tudtak megfelelőképpen védekezni a támadás ellen, így elmenekültek.²⁴

¹⁷ Marcellinus 1927: 397–399.

¹⁸ Jordanes 2023: 335–337; Kovács 2021a: 26.

¹⁹ Szent Ambrus 24. levele II. Valentinianus császárhoz, lásd: https://www.tertullian.org/fathers/ambrose_letters_03_letters21_30.htm#132

²⁰ Székely 2017: 56–59.

²¹ Zószimosz 1814: 5. könyv, 26. fejezet; Orosius, Marcellinus comes, lásd Kovács 2023: 21, 57.

²² Sozoméno, lásd Kovács 2023: 34–35.

²³ The Gallic Chronicle of 452 1990: 82; Philostorgiosz, Szókratész, Cassiodorus, Tours-i Szent Gergely, lásd Kovács 2023: 26–28, 30–31, 54, 64–65.

²⁴ Jordanes 2023: 306–307.

Aetius 432-ben ismét Rugához menekült, mivel jelentős vereséget szenvedett Bonifatius római parancsnoktól a rimini csatában. A hun szabadcsapatok segítségével ismét sikerült visszatérnie Itáliába, elűznie Bonifatius fiát, és visszaszereznie a ravennai udvarban lévő pozícióit is.²⁵ A hunok segítségével sikeres hadjáratokat vezetett a frankok és a vizigótok ellen. A rómaiak és a hunok közötti jó viszony Attila és Bleda alatt is megmaradt. A fivérek a Keletrómai Birodalom 435-ös hódoltatása után katonai segítséget vittek neki a burgundokkal szemben.

A burgundok ugyanis 435-re megerősödtek és a Rajna mellett próbálták meg területek szerezni a birodalom nyugati felétől. Aquitániai Prosper szerint 435-ben Aetiusnak sikerült legyőznie a burgund királyt, Gundikárt, akivel békét kötött. Azonban a béke nem tartott soká, tekintve, hogy a hunok lerohanták őket.²⁶ Hydatius 436-ra teszi az eseményeket, azonban arról is tudósít, hogy egy év múlva Aetius parancsára mészárolták le a burgundokat, akiket a vezető réteget kell értenünk. Tehát kiegészíti Prosper híradásait azzal, hogy a hunok Aetius parancsára támadták meg a meggyengült burgundokat.²⁷

Aetius burgundok elleni hadjárata közben I. Theoderic szintén fellázadt Róma ellen, és 435-től ostrom alá vonta Narbo (Narbonne, Franciaország) városát. Ezért 436-tól Aetius a burgundok legyőzése után a gótok ellen vonult.²⁸ Litoriusnak is rendelkezésére állt egy hun kontingens, amellyel délre vonult, felmentette Narbót, és ellátmányt juttatott a városba. 437-től tehát a hunok részvételével a rómaiak jelentős sikereket értek el a gótokkal szemben. Litorius 439-ben megpróbálta elfoglalni Tolosát (ma Toulouse, Franciaország), a Gót Királyság központját, azonban a gótok a város előtt csatát vállaltak vele szemben. Az összecsapásban a gótok jelentős veszteséget szenvedtek, azonban Litorius elfogták és kivégezték.²⁹ Attila erői 442-ben és 447-ben a Keletrómai Birodalom területeit prédálták fel, így a birodalom keleti része tovább növelte a hunoknak kirótt évi adó mennyiségét.³⁰

Attila 451-ben újabb hadjáratot indított, ezúttal a Nyugatrómai Birodalom ellen. A hadjárat okait a következőképpen foglalhatjuk össze: egyrészt szerepet játszott benne, hogy gót előkelők menekültek a hun udvarból Theoderic vizigót királyhoz.³¹ Így a hunok büntető hadjáratot indíthattak a gótok ellen, megbosszulva egy alattvalójuk befogadását. Másrészt a frank királyi udvarban meghalt a király, és a két fia Attilát (az idősebb) és Aetiust (fiatalabb) próbálta meggyőzni, hogy nyújtson segítséget a másik testvérrel szemben.³² Attila valamikor 451 tavaszán indulhatott meg Pannóniából Galliába. Elfoglalta a mai Strasbourgot, Wormsot, Mainzot, Triert, Metzét, Reimst és Észak-Franciaország számos városát. Végül Attila serege Orléans alá érkezett.³³ Jordanes szerint Aetius előrelátó volt és koalíciót hozott létre Attila ellen. A hadjárat, amelynek számos nemzet volt a tagja (például a vizigótok és a frankok), meglepetésként érte

²⁵ Hydatius 2005: 30.

²⁶ Prosper 1990: 65.

²⁷ Hydatius 2005: 31.

²⁸ Hydatius 2005: 32; Prosper 1990: 69.

²⁹ Hydatius 2005: 32; Prosper 1990: 70; Jordanes 2023: 305.

³⁰ Priszkosz 2017: 10.

³¹ Jordanes 2023: 303.

³² Priszkosz 2017: 41.

³³ Tours-i Szent Gergely 1937: 27.

a rómaiakat.³⁴ Azonban egy kortárs forrás szerint Aetius éppen az Alpok hágóit őrizte a támadáskor, és azonnal Galliába menetelt, ahol katonákat toborzott. Mivel nem volt elég embere, Theoderictól kért segítségét, akivel közösen felmentették Orléans-t Attilával szemben.³⁵ A hun király elvonult, Aetius csapatai pedig üldözték. Végül a mai Észak-Franciaország területén (talán Troyes vagy Champagne vidéke) csatát vállaltak Attilával, amelyet utóbbi hadvezér megnyert.³⁶

A hunok továbbá 451-ben Illyricum (Dioecesis) provincia területét is felpredálták.³⁷ Attila 452-ben immár Észak-Itáliára támadt. Elfoglalta Emonát (Ljubljana, Szlovénia), majd Aquileiát, ahol a legenda szerint a menekülő gólyák jelezték a város vesztét. Ezután Attila csapatai elfoglalták Milánót, és a Mincio folyóig nyomultak előre. Itt Leó pápa kérésére visszafordultak. Ennek okai vélhetően a hunok között tomboló malária, a pápa által hozott arany, és talán a Keletrómai Birodalom támadása lehettek.³⁸

Attila halála után birodalma felbomlott. A fiatal hun hercegek közösen kívántak uralkodni, ám a birodalom területének felosztása vitát eredményezett közöttük. Ardarik, a gepidák vezetője ezt megelegelvé fegyveresen lázadt fel ellenük. A csatát a felek az ismeretlen, azonosítatlan Nedaó folyó mellett vívták 454-ben.³⁹ Az összecsapást a jelentős létszámhátrányuk ellenére a gepidák nyerték, maga Ellák is holtan maradt a csataterén. Ezután pedig a birodalom felbomlott, a legkisebb fiú, Ernák pedig a mai Bulgária területén kapott földterületet.⁴⁰

A magyar krónikás hagyomány

A magyar krónikás hagyomány döntően három krónikában beszél el valamilyen formában Attila és a hunok történetét. Vélhetően a legkorábbi ránk maradt krónikaszöveg Anonymus *Gesta Hungarorum*. Ebben gyakran hangzik el Árpád részéről, hogy ő Attila leszármazottja. Attilát Anonymus Magógtól származtatja, és tudni véli, hogy 451-ben jött ki Szkítiából, azért, hogy elfoglalja a Római Birodalom területeit.⁴¹ Anonymusnál a külföldi hatalmakkal történő kapcsolatfelvételnél is gyakran bizonyul döntő tényezőnek, hogy a magyarok úgy hallották, hogy a vezető réteg Attilától származott. Már ezzel a kijelentéssel is sikerült félelemet ébreszteni például a kijevi fejedelemben is. És nemcsak a félelemkeltés eszközeként, de terület feletti uralom elismertetésére is használták Attilát mint őst.⁴² Attila emlegetésével az Árpádok megindokolhatták a területszerzésüket is, hiszen ősi jussuként tarthattak igényt Pannonia földjére. A 13. századi szövegben gyakran előfordult, hogy az egyes szerzők történeti munkáikban jogi érvekkel próbálták meg bizonyos uralkodók területi igényét

³⁴ Jordanes 2023: 310.

³⁵ Sidonius 1936: 149.

³⁶ Erről Bővebben MAJOROSI 2022: 145–155.

³⁷ Kovács 2022: 129–137.

³⁸ Prosper 1990: 73–74; Jordanes 2023: 323–324; The Gallic Chronicle of 452 1990: 85.

³⁹ KIM 2016: 110–111; Kulikowski 2019: 217.

⁴⁰ Jordanes 2023: 342–343.

⁴¹ Anonymus 1999: 13, 16, 18–20.

⁴² HORVÁTH 1963: 65

megindokolni. Ezért különböző jogi formulákat tettek munkáikba, amelyek híven tükrözték az adott korszak joggyakorlatának szóhasználatát is.

Továbbá említés történik arról is, hogy Attilát, bár a magyarok ismerték, sokat nem tudtak róla. Így csupán annyira emlékeztek, hogy ő birtokolta Pannoniát, azt már viszont nem tudták, hogy mi történt a területtel a halála után. A gesztában előfordul, hogy a magyarok a kijevi fejedelemtől kértek további információkat a terület történetével kapcsolatban.⁴³ A munka több mondai elemet is tartalmaz, elég a turulmondára gondolnunk, amely az Árpád-ház ősi mitikus eredetmondája lehetett. Természetesen olyan régi hagyományt is megjelenített a szerző a művében, mint hogy Pannónia a honfoglalás előtt a rómaiak legelőjeként vált ismertté.⁴⁴

Az első olyan munka, amely a hunok történetét és hadjáratait elbeszéli, Kézai Simon mestertől származik. Kézai a hun történet során megemlékezik a hunok csatáiról és hadjáratairól is. Az első csata, amelyet megemlít, Tárnokvölgyénél zajlott le. Ennek során a hunok Sicambriánál átúsztattak a folyón, majd Detre és Macrinus katonáit leöldösték. Novotnik Ádám tanulmányában vizsgált egy 3. századi pannoniai köfeliratot, amelyen egy bizonyos Maximus adott megbízást a provinciában lévő utak és hidak helyreállítására. Véleménye szerint talán Kézai innen vehette a pannoniai történeteit, azonban ez nem bizonyítható.⁴⁵

Detre Tárnokvölgyéhez vonult vissza, ahol megütközött a hunokkal, és hatalmas győzelmet aratott. A csatában több hun is elesett, köztük Keve kapitány. Mivel Detre és Macrinus csapatai jelentős veszteségeket szenvedtek el itt, Túlához vonultak vissza. A hunok üldözték őket, míg elérnek Zeiselmauerhez, ahol egész napos csatát követően a hunok végső győzelmet arattak. Azonban 40 000 harcosuk maradt a csatatéren, köztük Béla, Réva (talán Rua hun király) és Kadocsa hun vezérek. A csatában Macrinus meghalt, míg Detre súlyosan megsebesült, mivel nyíl fúrta át a homlokát.⁴⁶

A következő fejezetekben mind Kézai, mind Kálti két hun hadjárat eseménytörténetét mutathatta be: a 451-es galliait és a 452-es itáliait. A 451-es hadjárat magyar gesztáiróink tolmácsolásában eltér a hagyományos népvándorlás kori eseménytörténettől. Attila és a hunjai ebben elfoglalták Bázelt, majd Luxeuil, Besançon, Chalont, Mâcont és Lyon-t (Luxollium, Bizancia, Chalon, Masticonia Lingona és Lugdunum). Ezután Attila megosztotta az erőit, és a serege harmadát Miramamma marokkói szultán ellen küldte, aki a hír hallatán Észak-Afrika területére menekült. Ezután a hun királyt Flavius Aetius 10 nyugati gót királlyal hirtelen megtámadta. Attila megpróbálta követői útján elérni, hogy a csapatai egyesüljenek, ezáltal nagyobb erővel harcolhasson az ellenséggel. Ezt azonban Aetius nem fogadta el, így Belvider mezején (Káltinál megmaradt a catalaunumi jelző) reggeltől estig folyt a csata. E ponton Kézai és Kálti leírása megegyezik a catalaunumi csata eseménysorával, tekintve, hogy Jordanesnél is szerepel egy kis patak, amely a sok elesett miatt megáradt és vérrel volt tele. Ezután a szöveg ismét vált, hiszen a két krónikás leírja Ardarik halálát, ami nem szerepel a nyugati irodalomban. Ennek hatására a nyugati sereg csapatai futásnak eredtek, és

⁴³ Anonymus 1999: 13.

⁴⁴ VESZPRÉMY 2019: 205–206.

⁴⁵ NOVOTNIK 2022: 46–53.

⁴⁶ KÉZAI 1999: 94; VESZPRÉMY 2023: 7–12.

Attila megnyerte a csatát. Ezután mindkét szöveg szerint félelem töltötte el a világ nemzeteit, és ajándékokkal szolgáltak Attilának (adót fizettek).⁴⁷

Majd a csata után Attila erői visszafordultak, bevonultak Toulouse-ba, ahol győztesként fogadták őket. Végül a hun király elfoglalta Reimst és Köln is, ahol Szent Orsolyát 10 000 szüzzel együtt legyilkolta. Azok a hunok pedig, akik nem értek oda időben a belvideri csatába, a mai Spanyolország területén telepedtek le. Attila a hadjárat után Eisenachban udvart tartott, a dákokat (dánok), norvégeket, frizeket, litvánokat és pruténokat pedig hódoltatta. Visszatérve Sicambriába megölette Budát, öt évig nem indított hadjáratot, és négy őrszemet állított a világ négy sarkára.

A 452-es hadjárat eseményeinek interpretálása során mind Kézai, mind a *Képes Krónika* több helyen eltér az események menetétől. Egyrészt a gesztáinkban Attila Stájerországon és Karintián át vonult a mai Horvátország területére, ahol több várost is elfoglalt (Salona, Split, Trogir, Šibenik, Skradin, Póla, Poreč, Trieszt). A horvát városok azonban nem szerepelnek az ismert hun hadjáratok célpontjai között. Ennek ellenére vélhetően kapcsolódnak az eseménysorhoz, amelynek bizonyítását a következő fejezetben végzem el. Illíria hódoltatása után Attila egyből megtámadta Aquileiát, amelyet hosszú ostrommal foglalt el. Itt emelem ki az aquileiai gólyák történetét. Ezután a Kézai- és a *Képes Krónika* szerint Attila több várost is elfoglalt Észak-Itáliában: Treviso, Brescia, Cremona, Milánó, Mantova, Alessandria és Ferrara mind elestek. Végül Attila találkozott I. Leó pápával, és visszafordult Róma alól.

Attila halála után háború tört ki a fiai, Aladár és Csaba között. Mind Kézai, mind pedig a *Képes Krónika* úgy írja le az eseményeket, hogy a hun birodalom két részre szakadt, a hunok inkább Csabát, míg a germánok inkább Aladárt támogatták. A végső csatában Csaba hadseregét teljesen megsemmisítették, aki a magyarokhoz menekült.⁴⁸

Összehasonlítás

A jelen fejezetben rátérek a két krónikairódalom összehasonlítására, szigorúan a két krónikairódalomban szereplő katonai események alapján. Olyan meghatározható történetekről beszélhetünk, amelyek mindkét krónikacsoportban egyszerűbben nyomon követhetők és elemezhetők. Az előző fejezetekben az eseménytörténeteket nagy vonalakban bemutatam, így az elemzés helyessége ezek figyelembevételével az olvasó számára is elvégezhető.

A hunok pannoniai honfoglalásának meghatározásával kapcsolatban jelentős problémákba ütközhetünk. Ennek oka, hogy a kutatók nem biztosak abban, pontosan mikor történt. Annyit mindenesetre szeretnék leszögezni, hogy Pannonia provinciát a hunok Flavius Aetius nyugatrómai hadvezértől kapták jutalomként, mivel katonai erővel segítették őt a különböző galliai népcsoportokkal és saját belső politikai ellenségeivel szemben. Nem tudható, hogy erre a szerződésre mikor kerülhetett sor, Kovács Péter szerint Pannonia Primát 434-ben kaphatták meg, míg Pannonia Secundát 441-ben foglalhatták el. Azonban több évszám is helyesnek értelmezhető, így 380-tól 445-ig

⁴⁷ KÉZAI 1999: 96–97; KÁLTI 1964: 76.

⁴⁸ KÉZAI 1999: 101; KÁLTI 1964: 81–82.

bármelyik évszám megfelelő lehet.⁴⁹ Vélhetően egyébként Pannonia provinciához korábban is hozzájuthattak. Marcellinus comes és Jordanes szerint ugyanis 50 év után II. Theodosiusnak (uralkodott 408–450) a rómaiaknak és a gótoknak sikerült kiűzniük a hunokat a provincia területéről.⁵⁰

A magyar krónikákból annyit tudunk, hogy a hunok Pannoniában Macrinussal és Veronai Detrével kerültek szembe, akikkel két nagy csatát vívnak.⁵¹ A két hadvezért Kézai longobárdként és alemannként jellemzi. Az azonosításuk lehetőséget teremt arra, hogy meghatározzam a történet alapjául szolgáló forrásokat. Az azonosítást Macrinusszal fogom kezdeni. Domanovszky Sándor Kézai krónikájáról szóló munkájában úgy vélte, hogy Macrinus neve alatt Marcianus keletrómai császárt kell értenünk (uralkodott Kr. u. 450–457), aki később élt a magyar krónikákban bemutatott eseményeknél, és nem volt longobárd.⁵² Eckhardt Sándor⁵³ és Veszprémy László⁵⁴ Macrinust, a Kr. u. 2. században élt ellencsászárt fedezték fel a név mögött. Viszont volt egy másik Macrinus is, Marcus Nonius Macrinus személyében, aki Marcus Aurelius császár kedvenc hadvezére volt és legátusként (katonai parancsnok) szolgált Pannonia Inferiorban és Superiorban egyaránt (Kr. u. 152–154-ben Pannonia Inferior, míg Kr. u. 159–162 között Pannonia Superior kormányzója volt).⁵⁵ Macrinus császárról tudjuk, hogy nem volt soha Pannonia kormányzója, így annak lehetőségét, hogy a Macrinus név őt rejti, elvethetjük. Marcus Nonius Macrinus sem lehetett az, akiről Kézai saját Macrinusát mintázta. Itáliai származású volt, tehát nem barbárként kapott magas beosztást a birodalmon belül. Bár harcolt Pannonia Inferiorban és Superiorban a betörő markomannok, kvádok, jazigok és szarmaták ellen, a hunokhoz nincs köze. Elképzelhető, hogy Kézai egy római felirat alapján azonosította őt a saját Macrinusaként, erre azonban nincs bizonyíték.

Úgy vélem, hogy mind Kézai Macrinusa, mind Detre valódi személy lehetett, aki a hunok által kirobbantott népvándorlási hullám alatt valóban Pannonia provinciában teljesített szolgálatot. A két személy jobb megvilágításához Pacatus *Panegyrici Latini*, I. (Nagy) Theodosius császárhoz címzett (uralkodott 379–395 között) dicsőítő beszédét használom fel, amelyet a szerző az uralkodó Maximus ellencsászár elleni győzelme után mondott el a római senatus épületében. A beszéd elején a szerző saját hibáit emeli ki retorikai szempontból, majd ezt követi Theodosius dicsőítése, végül a pannoniai hadjárat eseményeit mutatja be.

Maximus 382-ben erőszakkal távolította el Gratianust a hatalomból. Ebben az évben kiegyezett Theodosius császárral, és 382, valamint 387 között irányította a nyugati birodalomterület galliai részét. Mindeközben II. Valentinianus főképpen a birodalom déli (Hispania, Itália, Illyricum) területeit uralta. A megállapodást Maximus akkor rúgta fel, amikor 387-ben megszállta Itália provinciát. Valentinianus csapatai átálltak, ő maga az édesanyjával Theodosiushoz menekült. Theodosius ezután jelentős

⁴⁹ KOVÁCS 2021a: 85–99.

⁵⁰ Marcellinus comes 2024: 21.

⁵¹ KÉZAI 1999: 96.

⁵² DOMANOVSKY 1906: 48.

⁵³ ECKHARDT 1928: 605–614.

⁵⁴ VESZPRÉMY 2023: 8.

⁵⁵ Megtálalták a Gladiátor hadvezérének sírját 2008.

hadsereget állított fel, amellyel 388-ban Maximus ellen vonult.⁵⁶ A szárazföldi haderő Maximus Itáliában állomásozó légiói ellen indult, míg Theodosius egy haditengerészeti erőt az ellencsászár saját flottája ellen küldött. A hadseregben gótok, alánok és keletről jött hunok is képviseltették magukat. Maximus Pannoniában tervezett szembeszállni velük.

Az előőrse, a germán Andragathius magister militum parancsnoksága alatt, Siscianál (ma Sziszek, Horvátország) táborozott, ahol árkokat ástak, és megerődített tábor alakítottak ki. Andragathius amikor megtudta, hogy Theodosius haditengerészeti erői Itália ellen hajóznak, elhagyta a saját erőit és Maximus haditengerészetének parancsnokságát vette át.⁵⁷ Ezt kihasználva a hunok és az alánok átúszattak a Száván, és lemészárolták Maximus meglepett csapatait. Közölük nem sokan tudtak elmene-külni Maximushoz, aki testvére, Marcellinus segítségével egy újabb hadsereget állított fel Poetivióban (ma Ptuj, Szlovénia). Theodosius ide összpontosította erőit. A csata főképpen gyalogos összecsapás volt, Maximus erői ádáz gladiátorokként küzdöttek. Az összecsapás lovassági szempontból kiegyenlített volt, a csata végkimenetele a gyalogságnál dőlt el. Poetivióban végül Theodosius erői győzedelmeskedtek, Maximus Aquileiába menekült, ahol az őrség kiadta, és végül kivégezték.⁵⁸

Az eseménysor nagy vonalakban megegyezik azzal, amelyet Kézai és Kálti leírtak. A hunok mindkét szerzőnél ugyanúgy átúsztatnak a folyón Pannoniában, mint Siscianban, meglepik és jelentős veszteséget okoznak az ellenségnek. Az ellenséges erők parancsnoka ugyanúgy egy háborúban jártas tetrarcha (Maximus=Macrinus), akinek egy germán parancsnok (Kézainál Detre, míg a valóságban Andragathius) segített a hunok visszaszorításában. A sikertelen próbálkozás után visszahúzódtak egy másik városba (Kézainál ez Tárnokvölgye, míg a valóságban a mai Ptuj), ahol Kézainál a hunok veszítettek, míg a valóságban Theodosius csapatai vereséget mértek Maximus erőire. Kézai viszont a két történetet a hunok pannoniai honfoglalásaként értelmezi, míg a hunok valójában Theodosius zsoldosaiként harcoltak. Végül a Macrinus és Detre Bécs környékére (Zeilsmauer) vonultak vissza. A valóságban Maximus Aquileiába vonult vissza, ahol az őrség kiadta őt Theodosiusnak, Andragathius pedig öngyilkos lett. Tehát itt már megmutatkozik a különbség a valós események és a krónikák története között. Valóban, a hunok ellenségei mindkét történetben visszavonultak egy harmadik városba. Azonban míg Aquileiában nem volt nagy csata, addig Zeilsmauerben a hunok végső vereséget mérnek Macrinusra és Detrére. Míg a mi krónikáinkban Macrinus meghal, és Detrét fejbe lövik, addig a valóságban Maximus és Andragathius is meghalnak, az előbbi kivégzik, míg az utóbbi öngyilkos lesz.

Krónikáink az említett eseményeket a hun honfoglalás idejére teszik. Azt nem tudjuk pontosan, hogy a hunok mikor vették birtokba Pannoniát. Marcellinus comes vagy Jordanes csak annyit írt, hogy a római gót csapatoknak 50 év után sikerült kiűzniük Pannoniából az azt megszállt hunokat.⁵⁹ Kovács Péter szerint Róma vélhetően Theodosius uralkodása után veszthette el a terület feletti uralmat.⁶⁰ Azonban arra

⁵⁶ SZÉKELY 2017: 50–55.

⁵⁷ AMBROSE 2005: 106.

⁵⁸ SZÉKELY 2017: 55–61.

⁵⁹ Marcellinus comes 2024: 21; Jordanes 2023: 299.

⁶⁰ KOVÁCS 2021b:172.

vonatkozóan nincs további adat, hogy mikor szerezték meg a hunok Pannoniát. Lehet, hogy a két csata után vették birtokba a területet, ahogy azt Kézai vagy Kálti állítja, de akár előbb is élhettek kisebb csoportjaik a területen, ahogy Marcellinus comes vagy Jordanes feltételezi.⁶¹

Detre személye mögött vélhetően több valós történelmi személy bújhat meg. Az egyik mindenképp Andragathius lehetett, akit megőrzött a magyar krónikás hagyomány. Ő azonban a hunokkal vívott csatákban nem volt jelen, hanem főként Aquileiában tevékenykedett, valamint megpróbálta II. Valentinianust is elfogni, sikertelenül.⁶² További különbség közte és a magyar Detre között, hogy míg a magyar Detrét homlokán nyíllövés érte, és ezt túlélte, addig ő Aquileiában vízbe fulladt.⁶³ A krónikák vélhetően egy másik szereplőnek, az osztrogót Vinithariusnak a sorsát adták Andragathiusnak, mivel az előbbivel szintén nyíllövés végzett.⁶⁴

Ráadásul a magyar krónikákban találunk példát longobárd részvételre is. Itt kiemelhetjük Pál diakónus *Longobárdok története* című munkáját, amely a longobárdok és a hunok között, hasonló eredménnyel lezajlott két csatáról tesz említést.⁶⁵ Előfordulhat, hogy Kézai ezt a történetet is betoldotta a munkájába, így nem véletlen, hogy Macrinust longobárdnak tartotta.

Attila első nyugati hadjáratának leírása is teljesen eltér a krónikáinkban és a népvándorlás kori történelmi munkákban. Anonymus pontosan ismeri Attila hadjáratának évszámát, 451-et.⁶⁶ A másik két krónikában kis mértékben egyezik a 451-es hadjárat útvonala (Strasbourg szerepeltetésével). Mind Kézai, mind a *Képes Krónika* ide-oda ugrál az események ismertetése során. Így például Köln és Rheims ostromát a két krónikaszerkesztmény Attila hadjáratának végére helyezi, pedig 451-ben a hunok első célpontjának számítottak. Ebben az évben ráadásul a hunok nem vonultak keresztül a mai Burgundia területén, és nem harcoltak Aetiusszal Toulouse mellett. Két krónikánk azt jól tudja, hogy a 451-es hadjáratot egy nagy csata zárta le. Erre Kézai belvideriként hivatkozik, míg Káltinál már a catalaunumi megnevezés szerepel. Tehát mintha Kézai nem ismerné a csata pontos megnevezését, így a *Képes Krónika* gyakorlatilag kijavítja annak pontatlanságát.⁶⁷

Vajon mi okozhatja ezt a pontatlanságot? Talán a két szerző, Hóman Bálint megálapítását figyelembe véve, a kalandozó hadjáratok eseménytörténeteit vegyítette a hun hadjáratok leírásakor?⁶⁸ Vagy esetleg Kézai diplomáciai követjárásaikor meglátogatott helyszínei kerültek be a krónikáinkba?⁶⁹ Van-e köze a Kézainál és a *Képes Krónika*ban megőrzött hadjáratok történetének a hunokhoz?

A feltett kérdésekre az első fejezetben leírt információkban található válasz. Ugyanis nem egy galliai hadjáratot indítottak a hunok, hanem kettőt. Az első még 435-ben indult a burgundok, később pedig a gótok ellen.⁷⁰ A hadjárat során először a burgundokat győzte le

⁶¹ Marcellinus comes 2024: 21; Jordanes 2023: 299.

⁶² SZÉKELY 2017: 55–61.

⁶³ Zószimosz 1814: 4. könyv, 46. fejezet; St. Ambrose 2005: 106.

⁶⁴ Jordanes 2023: 337.

⁶⁵ Paul The Deacon 1907: 28–30.

⁶⁶ Anonymus 1999: 16.

⁶⁷ KÉZAI 1999: 96–97; KÁLTI 1964: 76; Jordanes 2023: 314.

⁶⁸ HÓMAN 1925: 52–53.

⁶⁹ SZÚCS 1973: 861–873; HOLLER 2012: 71–76.

⁷⁰ Prosper 1990: 65; Hydatius 2005: 30.

Aetius, majd egy évvel később a hunok segítségével lemészárolta a vezető réteget. Eközben pedig a gótok indítottak háborút a birodalom nyugati része ellen. Velük szemben Litorius ért el sikereket, felszabadította Narbonne-t, majd Toulouse-t is megpróbálta bevenni. Itt fogságba esett egy gót támadást követően, azonban a parancsnoksága alatt lévő hun kontingens intakt maradt. Ennek alkalmazásával végül békét sikerült kötni a gótokkal. Ez pedig tökéletesen egybeesik a magyar krónikák által leírt történettel, amely szerint Attila csapatai először a burgundokat, utána a gótokat győzik le.⁷¹

De nézzük részleteiben a magyar krónikás hagyomány, valamint a nyugati történeti irodalom által lejegyzett történeteket! A hadjárat előtt Attila krónikáinkban az illíreket hódoltatta, ezután Constantiánál átkelt a Rajnán, majd Basiliánál (a mai Bázelnél) csatát nyert Zsigmond burgund királlyal szemben. Most váltsunk a nyugati krónikairodalom történeteire! A hunok 435-ben valóban hódoltattak egy népet (a Keletrómai Birodalmat), azonban az illíreket vagy Illyricum provinciát nem. Ekkor állapodtak meg a felek a margsi békeszerződésben, amelynek értelmében Attila és Bleda megkapták a keletrómai udvarban élő hun hercegeket, továbbá a birodalom megemelte a hunoknak folyósított évi adót a békéért cserébe.⁷²

Illíriából Kézai és a *Képes Krónika* szerint ezután Attila Constantia és Basilia érintésével érkezett Strasbourghoz. Ez az útvonal megfeleltethető azzal, amelyet a hunoknak követniük kellett, amennyiben Aetius seregéhez akartak csatlakozni Burgundiában. Ha rávetítjük a Kézai által megadott útvonalat a római hadsereg által használt úthálózatra, láthatjuk, hogy csak a fenti városokon áthaladó római utak igénybevételével érheték el Attila csapatai a kívánt művelési területet.

1. ábra: Római úthálózat Nyugat-Európában

Forrás: <https://www.visualcapitalist.com/roman-empires-roads-map/>

⁷¹ KÉZAI 1999: 96–97; KÁLTI 1964: 76.

⁷² Priscus 1989: 225–227.

Mint az 1. ábrán látható, ahhoz, hogy Attila és hadai elérjék Strasbourgot (Argentorate), a Via Aureliát kellett használniuk, amelyet Pannonia provinciából egészen Augusta Rauricáig (Bázelről 20 km-re nyugatra) vehettek igénybe, majd onnan a Via Germanicán érhatték el a korabeli burgund területeket, mint ahogy a krónikáinkban is történik. Tehát látható, hogy a magyar krónikák pontosan megadták azt az útvonalat, amelyen keresztül Attila erői elérhették a burgund területeket, és elősegíthették a terület pacifikálását.

Zsigmond királlyal kapcsolatban Domanovszky úgy vélte, hogy Kézai Zsigmond burgund királyt Gundicharral (másnéven Günther, Gundaharius vagy Gundahar, első említése 411-ből van, meghalt 435-ben) helyettesítette be, így a hunok burgund hadjáratával hozta kapcsolatba a Kézai által lejegyzett eseményeket.⁷³ Zsigmond király személyével kapcsolatban ellentétes nézőponton vagyok Domanovszkyval. Véleményem szerint Zsigmonddal kapcsolatban egy kortárs személyt kell keresnünk. Ez a személy pedig Sigisvult, aki Aetius konzultársa volt 437-ben, az általa bemutatott események alatt, továbbá a római haderő egyik parancsnoka is. Nevéből eredően germán származású lehetett, azonban nem tudjuk, hogy melyik germán törzsszövetségből származott. Mivel a neve nagyon hasonló a Zsigmondhoz (Sigisvultus, Sigismundus), megeshet, hogy a névazonosság megtévesztette Kézait, aki összekeverhette Zsigmond királyt Sigisvulttal.⁷⁴

Kézainál és a *Képes Krónikában* a hunok a burgundok elleni háború után nyugatra fordultak, és egészen a mai Toulouse-ig jutottak, ahogy ez a nyugati krónikáirodalomban is megfigyelhető.⁷⁵ Strasbourgból a Via Julia Augustán menetelhettek a hunok, ahol elérhették a mai Metzét, majd a Via Agrippinán vonulhattak le a Rhône völgyében Arelatéig, ahol a Via Dolomitiát használva vonulhattak tovább Narbonne-ig, majd a Via Aquitanián Toulouse-ig.⁷⁶ Litorius Sidonius Apollinaris szerint az arvernük földjén vonult keresztül, amely a Rhône-ig ért, azonban hun segédcsapatait külön meneteltette, akik vélhetően a Rhône folyó völgyén lévő utakat használhatták, és Sidonius szerint fosztogattak is.⁷⁷

Azonban itt Kézai és utána Kálti is, vélhetően, egy nyugati verses történetet használt forrásként, az *Erőskezű Valtert*. A történet lejegyzését szokás Ekkehard Sankt Gallen-i kanonokhoz vagy Geraldus szerzeteshez kötni, aki Ekkehard rendfőnöknek ajánlotta a költeményt. A mű 15–75. versszakai beszélnek Attila első nyugati hadjáratáról. Ebben Attila először a frankokat, majd a burgundokat igázta le, akik túszoikat adnak neki. A burgundok a mai Burgundia területén élnek az *Erőskezű Valter* története szerint, így Attila ugyanazon az útvonalon vonul végig, mint a magyar krónikákban. A burgund király, Heriricus Chalomban tartja a székhelyét, ami szintén egybecseng krónikáink információival. Végül Attila Aquitánia felé fordul, ahol a gótokat hódoltatja, és a gót király fiát, Valtert túszul adják neki.⁷⁸

⁷³ DOMANOVSKY 1906: 54.

⁷⁴ Prosper 1999: 69.

⁷⁵ Hydatius 2005: 32; Prosper 1999: 70; Jordanes 2023: 305.

⁷⁶ Hydatius 2005: 17–18.

⁷⁷ Sidonius 1936: 140–141.

⁷⁸ Ekkehard 2010: 8–11.

Az *Erőskezű Valter*ben nem szerepel a hadjárat eleje és Attila csatája a burgundokkal úgy, mint Kézainál és Káltinál. Sőt, a burgund hadjárat után szereplő Toulouse-nál lévő csata sem jelenik meg az *Erőskezű Valter* történetében, mint ahogy Rheims és Köln elfoglalása sem. Véleményem szerint Kézai olvashatta az *Erőskezű Valter*t, amelyet kiegészíthetett a Jordanesnél vagy más krónikákban szereplő eseményekkel.⁷⁹ Hiszen ezek a források említik a burgundok és a gótok elleni háborút, míg az *Erőskezű Valter* ezt a hadjáratot inkább Attila diadalmeneteként ábrázolja, amely során aranyat és értékes hadifoglyokat gyűjtött össze.⁸⁰

A belvideri csata leírásában is találunk olyan elemeket, amelyek megfelelnek a valóságnak. Kézai és Kálti szerint a belvideri csata előtt Attila megpróbált fegyverszünetet kötni Aetiusszal, hogy a katonái másik felét összegyűjthesse a harchoz. Azonban ez nem volt sikeres, Attilának csatát kellett állnia. Ez a valóságban is így történt, tekintve, hogy két hun kontingens vett részt a hadjáratban, az egyik Litorius, a másik Aetius parancsnoksága alatt, aki Toulouse-tól keletre, Olonzac városában ért el velük győzelmet Theoderic ellen.⁸¹ Litorius is jelentős sikereket ért el, és a vizigót király 438-ban békét kötött Rómával, azonban 439-ben a harcok kiújultak. Theoderic ugyanebben az évben meglepéssel élve megtámadta a római tábornok Toulouse-nál, amelyet elfoglalni nem tudott, és jelentős veszteséget szenvedett el. Litorius viszont elfogták és kivégezték, azonban ez sem állította le a katonai műveletek folytatását.⁸² Végül Avitus közbenjárására a felek ismét békét kötöttek.⁸³ Mint látható, Kézai és a *Képes Krónika* leírása teljesen passzol a gót háború fent leírt eseménysorához, hiszen ebben a háborúban is két hun kontingenssel kell számolnunk, akárcsak a krónikáinkban, amelyben Attila kettéosztotta a hadseregét.

Attila erőinek harmadik részét krónikáink szerint a király Miramamma szultán ellen küldte, aki ettől annyira megijedt, hogy egészen Marokkóig menekült. Arról nem találtam további információkat, hogy a hunok a mai Katalóniát fosztogatták volna, vélhetően itt a krónikáink a spanyol területeken végzett magyar kalandozó hadjáratokat írhatták le.⁸⁴ Azonban Miramamma menekülése a kutatásaim alapján megegyezik Geiserich vandáljainak Észak-Afrikába történő átkelésével. A krónikáink úgy tudják, hogy Miramamma Sevillából menekült át marokkói területre. Sevilla pedig Andalúzia központja, amely az 5. század elején vandál uralom alatt állt. A vandálok innen keltek át a Gibraltári-szoroson Észak-Afrikába, ahol később megalapították a Vandál Királyságot.⁸⁵ Tehát a Miramammahoz köthető történetnek van népvándorlás kori párhuzama, azonban a vandál népvándorlás körülbelül tíz évvel korábban következett be, mint az első gall hadjárat.

A magyar krónikákban a végső csatát a felek Belvidernél vívják. Belviderral kapcsolatban több megoldás is figyelembe vehető. Az elsőt Eckhardt Sándor szolgáltatja, aki megjegyzi, hogy a Belvider, Bevinde szó valójában egy francia városka, Beauvoir

⁷⁹ Hydatius 2005: 32; Prosper 1999: 70; Jordanes 2023: 305.

⁸⁰ Ekkehard 2010: 8–11.

⁸¹ Prosper 1999: 69.

⁸² Jordanes 2023: 305.

⁸³ Sidonius 1936: 140–141.

⁸⁴ KÉZAI 1999: 97; KÁLTI 1964 76.

⁸⁵ Prosper az eseményt 427-re, Hydatius 429-re, a 452-es *Gall Krónika* 430-ra teszi. Prosper 1990: 66; Hydatius 2005: 29, *The Gallic Chronicle of 452* 1999: 82.

nevét rejtheti. Ilyen nevű város több is található Franciaországban, az egyik a brienne-i síkon található Troyes-től 40 km-re nyugatra.⁸⁶ Azt is figyelembe vehetjük, hogy Jordanes, bár catalaunumiként hivatkozik a csatára, Troyes-hoz közel helyezi azt el, akárcsak az 511-es *Gall Krónika*.⁸⁷

Mint láthatjuk, Kézai a csatára más névvel (Belvider, Bevinde) hivatkozik, amely teljesen eltér a nyugaton ismert és leírt eseménysortól.⁸⁸ A *Képes Krónika* javította Kézait, mivel ott már catalaunumi csataként szerepel az esemény.⁸⁹ A belvideri csata leírásába a magyar szerzőknél a catalaunumi csata leírása vegyült, azonban a két csata végeredménye eltér egymástól. Így feltételezhető, hogy a krónikáink két önálló, egybegyűrt csatáról szólnak. Kézai úgy hihette, hogy a belvideri csata valójában a catalaunumi csatát rejti, ezért annak eseményeit is bedolgozta a belvideri események ismertetésébe. Ehhez tehetjük hozzá Eckhardt Sándor és Molnár Péter megállapítását, amely szerint a Kézai által leírt útvonalba hiba csúszott. Ugyanis a Lingonensem városnév Langres városát takarhatja, amely a Kézai által választott helyszíntől több km-re északra található.⁹⁰ Molnár Péter a gondolatot tovább folytatva úgy érvel, hogy amennyiben Kézai nem egyszerűen elírta a szöveget, úgy talán a következő város, Chalon inkább a Champagne-ban található várossal lehet azonos.⁹¹ Természetesen előfordulhat, hogy Kézai elírta a szöveget. Amennyiben viszont tényleg a 451-es hadjárat helyszíneit keverhette a 436–39-es eseménytörténettel, úgy az csak megerősíti az előbbi állítást. A történet tehát eléggé kusza lett, amihez az is hozzájárult, hogy a magyar krónikákban a valóságtól eltérően Toulouse mellett vívják meg a hunok a csatát. Egyébként Toulouse mellett is van egy Beauvoir település nem messze a római úttól, így a valóságban akár ott is megvívhatták a krónikáink által elmesélt összecsapást a hunok és a rómaiak.

Mint már említettem, a csata leírása több ponton megegyezik a catalaunumi csata Jordanesnél olvasható leírásával. A vérrel teli folyó, a gótok részvétele szerepel a magyar krónikákban. Azonban ott is hibát vétenek krónikásaink, hogy Ardarik, és nem Theoderic gót király elestéről beszélnek. Itt talán Alarik gót királyra célozhattak.

Még egy elem szerepel krónikáinkban, amely különbözik Jordanes leírásától. E szerint Attila akkora győzelmet aratott a belvideri csatában, hogy a világ népei megrettentek tőle, és adófizetésre kényszerültek. Ez az elbeszélés azonban csak Jordanes catalaunumi csatával kapcsolatos leírásától különbözik. Viszont Jordanes toulouse-i csatát ismertető leírásához teljes mértékben passzol. E szerint a felek felálltak a csatához, majd miután hosszú időn át nézték egymást, békét kötöttek és kezét fogták egymással. Ez a jelenet pedig ahhoz hasonló, ahogy Attilát Toulouse-ban fogadják. De az igazán érdekes részlet ezután következik; „Qua pace Attila, Hunnorum omnium dominus et pæne totius Scythiæ gentium solus in mundo regnator, (factus est) qui erat famosa inter omnes gentes claritate mirabilis.”⁹² Vagyis: „Ezzel a békével Attila az összes hunok ura és majd nem egész Scythia népének e földön egyedüli uralkodója,

⁸⁶ ECKHARDT 1928: 622.

⁸⁷ AL-TAMIMI 2019.

⁸⁸ KÉZAI 1999: 97.

⁸⁹ KÁLTI 1964: 76.

⁹⁰ ECKHARDT 1928: 623; MOLNÁR 2017: 721–722.

⁹¹ MOLNÁR 2017: 722.

⁹² Jordanes 2023: 305.

az összes nemzeteknél bámulatos hírnévre tett szert” (fordította Bokor János).⁹³ Tehát a krónikáink Jordanes elbeszélést használhatták fel, csak hogy nem a catalaunumi csatát, hanem a Toulouse-nál lezajlott csatát ismertették.

A csatát követően Attila erői a magyar krónikák tanúsága szerint Toulouse érin-tésével Rheimsig haladnak, amelyet elfoglalnak.⁹⁴ Érdekes egyébként, hogy a *Képes Krónika* azt írja, hogy Rheims ki tudott tartani Attilával szemben 451-ben, holott a valóságban gyorsan elesett.⁹⁵ Itt vélhetően a szerző összekeverhette Orléans-nal, amelyet a hunok valóban nem tudtak bevenni.⁹⁶

Kézai és a *Képes Krónika* egyaránt lejegyezte azt, hogy a hadjárat után Attilának sikerült erőszakkal meghódíttatnia a dákokat (dánokat), norvégokat, frízeket, litvánokat, pruténokat.⁹⁷ Ezen hódítások igazolásához Priszkosz rétor munkájára van szükségünk. Amikor Priszkosz Attila udvarában járt, találkozott egy nyugatrómai küldöttséggel, amelyet Aetius küldött, fő célja pedig az volt, hogy tárgyaljon Attilával a két birodalom között fennálló konfliktusok elsimításával kapcsolatban. Priszkosz szóba elegyedik velük, és azt mondják neki, hogy Attilának jelentős a hatalma, és még a tenger (óceán) szigetein is uralkodik.⁹⁸

Mindez jelentheti a dán, norvég északi szigeteket, ahonnan az elmúlt időszakban sok sztyeppei kötődésű, vélhetően hun lelet került elő.⁹⁹ Az északi sagákban is megjelenik Attila, akinek az oldalán harcolnak norvégok is. 2022-ben megjelent egy könyv is, amelynek szerzője a létező hun és északi genetikai kapcsolatokat kutatta.¹⁰⁰ Továbbá Litvániában hun nyílhegyeket találtak, amelyek talán bizonyíthatják, hogy a terület hun megszállás alatt állt.¹⁰¹ Amint erről feljebb szó esett, a mi krónikás hagyományaink szerint Attila a frízek feletti uralmat is megszerezte. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a *Thidrik sagában* Attila mint fríz király jelenik meg, aki kívülről foglalja el a Hun Birodalmat.¹⁰² Vélhetően a litvánok mellett a poroszokat is hódoltatták a hunok, mivel a két nép közel élt egymáshoz. Így a krónikáink által lejegyzett, további hódításokkal kapcsolatos megállapításokat is igazoltnak találom.

Végezetül még egy okot szeretnék kiemelni, amely a 434–39-es nyugati hadjárat mellett szól. Ez pedig Bleda halála. Mind Kézainál, mind a *Képes Krónikában* feltűnik, hogy Attila tette Bledát (Budát) a Hun Birodalom keleti területeinek uralkodójává, amely a Tiszától a Donig terjedt.¹⁰³ Magát pedig a nyugati területek urává nyilvánította. Azt nem tudjuk biztosan, hogyan uralkodtak a hun királyok. Vannak olyan feltételezések, amelyek szerint Attila előtt több, független király uralkodott.¹⁰⁴ Hyun Jin Kim szerint a hunok alkalmazták a hsiungnuk által alkalmazott mintát, és általában két király

⁹³ Magyar fordítását Bokor János készítette 1904-ben. Jordanes 1904: 90.

⁹⁴ KÉZAI 1999: 97.

⁹⁵ KÁLTI 1964: 76.

⁹⁶ Jordanes 2023: 310.

⁹⁷ KÉZAI 1999: 98.

⁹⁸ Priszkosz 2014: 41.

⁹⁹ HEDEAGER 2011: 203; FABECH–NÄSMAN: 2017: 343.

¹⁰⁰ HÖGSTRÖM 2024: 32–49.

¹⁰¹ BITNER–WRÓBLEWSKA – KONTNY 2006: 104–122.

¹⁰² *The Saga of Thidrek of Bern* 1988: 218.

¹⁰³ KÉZAI 1999: 95; KÁLTI 1964: 77.

¹⁰⁴ HEATHER 2005: 105.

uralma alatt álltak, mint például a türkök is.¹⁰⁵ Az egyik, a fő király a keleti területek felett, míg az alkirály a nyugati területek felett uralkodott. Tehát Kézai és a *Képes Krónika* állításai lényegében helytállóak lehetnek a két király uralkodásával kapcsolatban. Ott követhettek el hibát, hogy Attilának tulajdonították Bleda kinevezését, egyfajta alkirályrá degradálva le őt. Azonban Bleda, mint ahogy például Jordanes a *Geticában* hivatkozik rá, vélhetően a főkirály volt. Attila ezért ölette meg.

Most azonban folytassuk tovább az események elemzését Kézainál és a *Képes Krónikánál*. Kézai azt írja, hogy miután Attila visszatért a szállásterületére, öt évig nem mozdult ki onnan, és őrszemeket állított birodalma határaitra, akik figyelték a külföldön zajló történéseket. A *Képes Krónika* még kiegészíti az információkat azzal, hogy ez alatt az öt év alatt Attila megölte Budát, elfoglalta és átnevezte a fővárosát Sicambiának. Ami megdöbbenő, hogy ezeknek az eseményeknek a bekövetkezésére mindkét krónikáíró öt évet írt le, és közben nem beszéltek például a hunok 440-től 443-ig tartó Keletrómai Birodalom elleni hadjárataról. Azonban, ha öt évet hozzáadunk a 439-hez vagy 440-hez, attól függően, mikor tért a hun sereg haza, akkor 444-et vagy 445-öt kapunk. A nyugati krónikák szerint ebben az időszakban halt meg Bleda és lett Attila egyeduralkodó.¹⁰⁶ Tehát bizonyos szempontból a krónikáírók pontosan leírták azt az időintervallumot, amely alatt Attilából egyeduralkodó lett. Ráadásul mivel Buda halálát a burgund-gót hadjárat után helyezik el, alátámaszthatják azon érvelésemet, hogy a szerzők a 435-től 439-ig tartó hadjáratokra gondoltak.

A 452-es hadjárat eseményeinek interpretálása során mind Kézai, mind a *Képes Krónika* több helyen eltér az események menetétől. Egyrészt gesztáinkban Attila Stájerországon és Karintián át vonul a mai Horvátország területére, ahol több várost is elfoglal (Salona, Split, Trogir, Šibenik, Skradin, Póla, Poreč, Trieszt). A felsorolás első részét vélhetően helyesnek kell tartanunk. Ugyanis a római úthálózat Stájerországon és Karintián keresztül egyenesen vezet Emonához (a mai Ljubljana), amelyet Attila valóban elfoglalt.¹⁰⁷ Az információt megerősítheti, hogy egyrészt Emona a Via Sucinaria kereskedelmi úton feküdt, amely keresztülhaladt az említett tartományokon, továbbá egy 2001-ben talált határkő is, amely szerint Emona Itália részét képezte. Tehát nem volt Pannonia provincia része, amely ekkor hun megszállás alatt állt.¹⁰⁸ Utána Attila egyből megtámadhatta Aquileiát, amit hosszú ostrom után tudott csak bevenni. Azonban ehhez nem volt szüksége a hunoknak arra, hogy Dalmácián is átvonuljanak, és a tengerparton több várost is elfoglaljanak. Salona ráadásul jelentős távolságra esik Aquileiától, így nem valószínű, hogy Attila ilyen nagy kitérőt tett volna a dalmát városokig. Györffy György úgy vélte, hogy itt Kézai és a *Képes Krónika* a Dalmáciát érintő mongol hadjáratok bemutatására szorítkozik.¹⁰⁹ Az is lehetséges, hogy a két krónika az avar hadjáratok által érintett települések neveit jegyezhetette le. A DAI-ból [*De administrando imperio, A birodalom kormányzásáról*] tudjuk, hogy Salonát az avarok elfoglalták.¹¹⁰ Egyébként ez történt például Splittel is. A Kézai- és a *Képes Krónika* által

¹⁰⁵ KIM 2016: 81–88.

¹⁰⁶ Prospernél 444 a halálozás dátuma, a 452-es *Gall Krónika* 446-ról tud. Jordanesnél nincs évszám. Prosper 1999: 72; The Gallic Chronicle of 452 1999: 8; Jordanes 2023: 305, 307.

¹⁰⁷ MOONEY 2009 [1920]: 17–18.

¹⁰⁸ ŠAŠEL Kos 2002: 373–382.

¹⁰⁹ GYÖRFFY 1993: 165–166.

¹¹⁰ Bőrbanszületett Konstantin 2003: 70.

említett dalmát városok történetében az avar dúlások kimutathatók.¹¹¹ Tehát lehetséges, hogy itt Kézai avar hadjáratokról beszél. Természetesen, mivel a DAI Attilát mint az avarok basileusát említi,¹¹² talán Kézai úgy vélhette, hogy az avar hadjáratok szerepeltetése a hun király okán nem hagyható ki.

Ennek a következtetésnek azonban ellentmond, hogy a horvát városoknak vannak a hunokkal kapcsolatos legendáik. Tehát ezek lehetnek akár hun hadjáratok is, tekintettel arra, hogy a chalcedoni zsinat levelezéseiből tudható: 451 végén a hunok betörték Illyricum provinciába, és a támadást Marcianus császárnak csak nagy nehézségek árán sikerült visszaszorítania. Az nem tudható, hogy ebben a hadjáratban Attila részt vett-e,¹¹³ azonban ez az esemény is szolgálhatott alapul mind a *Képes Krónika*, mind Kézai számára a horvát városok szerepeltetésével kapcsolatban.

A történet további része megegyezik a népvándorlás kori történetekkel. Így például Aquileia megvívása és a gólyák megjelenése Jordanesnél is megtalálható.¹¹⁴ Ugyanígy azokat a városokat, amelyek mind a *Képes Krónikában*, mind Kézainál megjelennek, Attila és a hunjai valóban elfoglalták. Így például Treviso, Brescia, Cremona, Milánó, vagy éppen Mantova mind elesett. Azonban van két olyan város, amelyet minden valószínűség szerint nem ért hun támadás, az egyik Alessandria, a másik pedig Ferrara. Az ok egyszerű; egyrészt a két város nem létezett az 5. században, másrészt pedig Leó pápa minden valószínűség szerint a Mincio folyó mellett, Mantovánál találkozott Attilával. Itt sikerült elérnie, hogy a hun király visszaforduljon. Tehát Attila nem folytatta az előrenyomulást Itália belseje felé. Így nem valószínű, hogy hun csapatok elérték például Ferrarát, legfeljebb csak a felderítők juthattak odáig.¹¹⁵ Érdekes az a történet, amelyben a ravennai ariánus püspök beengedi a hunokat a városába. A várost valószínűleg sem germán, sem hun népek nem foglalták el egészen az 5. század végéig.¹¹⁶ Ravennát 425-ben tudták elfoglalni a keletrómai csapatok, amikor visszasegítették a hatalomba Galla Placidiát, az uralkodó testvérét. A történet tehát nem igazán egyezik a valósággal. Kézai vélhetően János ravennai érsek történetét meséli el, akinek imái hatására Attila megkegyelmez Ravennának, és bevonul a városba. A mondottakat Agnellus 9. századi egyháztörténeti munkája őrizte meg.¹¹⁷

Végezetül térjünk ki Szoárd vezér hadjáratára, amely talán megegyezik Szalard vezér kalandozó hadjáratának leírásával. Szűcs Jenő azzal érvel, hogy mind a horvát, mind a dél-itáliai hadjárat leírása Kézai diplomáciai utazásaiból származik.¹¹⁸ Azonban nem értek egyet vele ezzel kapcsolatban. Hiszen például kiemelhetjük a DAI azon hagyományát is, amely szerint Attila, az avarok királya Rómáig és Reggio Calabriáig hatolt a hadseregével. Továbbá az előző oldalakon bizonyítottam, hogy a magyar krónikáiról Attila másik nyugati hadjáratára gondoltak. Ráadásul az avaroknál itáliai

¹¹¹ A forrásokban ennek első említése Theophülaktosz Szimokattészhez köthető, aki kb. 600-ra, Maurikiosz bizánci császár uralkodásának idejére helyezi az eseményt. Ekkor az avarok és a szlávok megtámadták Dalmáciát, és elfoglalták Bonkeis városát (a település helyét eddig nem sikerült meghatározni). WHITBY–WHITBY 1992: 299.

¹¹² Biborbanszületett Konstantin 2003: 67–68.

¹¹³ Kovács 2022: 129–137.

¹¹⁴ Jordanes 2023: 322–323.

¹¹⁵ Jordanes 2023: 323–325; Prosper 1999: 72; The Gallic Chronicle of 452 1999: 85; AL-TAMIMI 2019.

¹¹⁶ KÉZAI 1999: 99–100; KÁLTI 1964: 78.

¹¹⁷ ECKHARDT 1940: 169.

¹¹⁸ SZÜCS 1973: 861–873.

történelmi eseményt nem találunk, ezért valószínűnek tartom itt egy hun hagyomány vagy történet megőrzésének lehetőségét. Kézai forrása Attila dél-itáliai és horvát hadjáratainál talán a DAI lehetett.¹¹⁹

Az Attila halálával kapcsolatos információk is meglepően hasonlítanak azokhoz, amelyeket Jordanes leírt. Térjünk még ki az Attila halála utáni hun polgárháborúra! Mind Kézai, mind pedig a *Képes Krónika* úgy írja le az eseményeket, hogy a hun birodalom két részre szakadt, a hunok inkább Csabát, míg a germánok inkább Aladárt támogatták. Polgárháború robbant ki, és a végső csatában Csaba hadseregét teljesen megsemmisítették, így ő menekülni kényszerült.¹²⁰ Azonban ez a legenda csak egy ponton érintkezik a valósággal; valóban volt egy csata, amelyben a hunok veszítettek, és végül a birodalom felbomlott. Azonban Attila fiai között nem alakult ki polgárháború. Sőt, együtt kívántak uralkodni. Ott buktak el, hogy nem tudtak megegyezni az uralni kívánt területek, népek felett, és ez volt az oka később Ardarik lázadásának is. Ardarik személyét, tévesen, mind Kézai, mind a *Képes Krónika* az ellenséges gót erők parancsnokaként mutatja be a catalaunumi (belvideri) csatában.¹²¹

Bár korábban úgy véltem Eckhardt Sándor nyomán, hogy a hun Ardarik azonos lehet Aladárral, a germán sagák tanulmányozása után revideálnom kell ezt az álláspontomat.¹²² Thidrek sagája, amely Veronai Detre történetét meséli el, ugyanis említést tesz Aldriánról, aki Krimhild és Attila fia volt. Miután látta, hogy Detre a burgundok lemészárlása után Attila parancsára végez az anyjával, Attilát elvezette azok kincséhez, és bezárta a rejtekhelyül szolgáló hegy belsejébe, ahol Attila meghal. Úgy vélem, hogy Kézai Aldriánt teszi meg a hunok egyik vezetőjének, mivel beszámol róla, hogy Krimhild fia, valamint végezetül a hun birodalom felbomlásához vezető csatát is Krimhild csatájaként ábrázolja a szerző.¹²³

A hun királyfiak közti polgárháború feltételezését az is cáfolja, hogy hárman próbáltak meg uralkodni (Ellák, Dengizek és Ernák), mint korábban Ruga, Oktár és Mundzuk. Azonban míg ők sikeresen felosztották egymás között a területeket, addig Attila fiai összevesztek rajta. Természetesen egy fő királyt emeltek maguk fölé, aki Ellák volt. Hogy miért pont Ellák lett a nagykirály, erről egymásnak ellentmondó információk láttak napvilágot. Egyrészt ott van Priszkosz, aki Attila lakomája alkalmával kiemelte, hogy Attila kedvence Ernák volt, mivel a jósai azt mondták neki, hogy halála után a birodalma szétesik, de Ernák majd visszaemeli azt a régi dicsőségébe.¹²⁴ Ezzel ellentétben Jordanes azt állítja, hogy azért Ellák lett a király, mert ő volt Attila kedvence.¹²⁵ Úgy vélem, hogy a Priszkosznál leírt bizonyos információk, valamint az a tény, hogy Ellák lett a király, azt valószínűsíti, hogy Jordanesnek van igaza. Hiszen kit küldött Attila az akatzirikhez, miután leverték a lázadásukat? Ellákot. Továbbá Priszkosz megjegyzi, amikor Herekánál járt, hogy annak nagyobbik fia (Ellák) nemcsak az akatzirik, hanem Szkítiában, a Hun Birodalom keleti területein lévő összes lovasnomád nép királya lett. Ráadásul, amikor Onogesius visszatért Ellákkal, azonnal jelentette Attilának az Ellák

¹¹⁹ Bíborbanszületett Konstantin 2003: 67–68.

¹²⁰ KÉZAI 1999: 101; KÁLTI 1964: 81–82.

¹²¹ KÉZAI 1999: 97; KÁLTI 1964: 77.

¹²² ECKHARDT 1940: 200.

¹²³ *The Saga of Thidrek of Bern* 1988: 258–260.

¹²⁴ Priscus 1989: 289.

¹²⁵ Jordanes 2023: 343.

királysága érdekében végzett dolgokat, továbbá azt is, hogy Ellák eltörte a kezét. Ezek az információk pedig csak akkor érdekelhették Attilát, ha Ellák volt a kedvence. Illetve, amikor azt kellett eldönteni, hogy ki legyen az uralkodó, akkor a másik két fiú egyértelműen Ellákat pártolta. Ernák meg sem próbált a bátyjával szemben fellépni, illetve érvelni a jóslatokkal, amelyeket Attila kapott. Véleményem szerint azért, mert a másik két fiú tudta, hogy az apjuk is Ellák királyságát támogatta volna.

Tehát nem tört ki testvérháború a hun hercegek között, mint ahogy azt Kézai állítja. Rokonok között talán, amennyiben elfogadjuk Hyun Jin Kim azon véleményét, hogy Ardarik valójában egy hun előkelő lehetett, akinek az anyja származhatott a hun királyi udvarból. Azonban még mindig nem kaptunk elegendő választ arra a kérdésre, hogy akkor honnan származik a testvérek csatájának a története, amely mind Kézainál, mind a *Képes Krónikában* megtalálható.¹²⁶ Úgy vélem, hogy erre egy másik germán hőseposz, a *Hlödsvika*, vagyis *Hlöd halála*, vagy a *Hunok és Gótok csatája* nevű eposz adhat választ.

Kézainál a csata úgy néz ki, hogy Csaba a hunok vezére, míg a német oldalon Aladár harcol. Az első csatát Csabáék nyerik, míg a másik, Duna menti, döntő csatában két hétig harcolnak, és Csaba seregét teljes egészében szétverik. A *Hlödsvikában* két fivér vetekszik a hatalomért, Angantyr és Hlöd. Miután atyjuk meghal, Angantyr jelöli a trónra, mivel ő a gótoktól származik, és nem hun félszerzet, mint Hlöd. Egyébként Csabát is annak mondja Kézai, mivel kazár nőt vett feleségül. Hlöd Humlihoz, a hunok királyához menekül, aki talán Uldin lehetett.¹²⁷ Nagy sereget gyűjtenek, és a hunok gót területeket kezdenek fosztogatni. Hlöd először a húgával, Hervorral csap össze, akit a hunok legyőznek. Majd Angantyrrel vívnak csatát a Dunánál, csakúgy, mint a magyar krónikákban. A hunok és a gótok között nyolc napig folyik harc, és a hunok majdnem végeznek Angantyrrel, mígnem a gótok visszaszorítják őket, a csatában Hlöd és Humli is életét veszti. Mint látható, a két történet között meglepő a hasonlóság.¹²⁸

Azonban nem tudjuk, hogy a legenda melyik valós történetre alkalmazható. Hiszen a hunok és a gótok első összecsapásai során a hunok szövetségében harcoltak gótok is, akiket Gaisamund, Hunimund gót uralkodó fia vezetett, ami szintén összeegyeztethető a *Hlödsvika* eseményeivel.¹²⁹ Azonban Hyun Jin Kim szerint Angantyr talán azonos lehet Ardarikkal, így a történet a nedaói csata leírása lehet.¹³⁰ Tehát a *Hlödsvika* megfeleltethető a nedaói csata leírásának, hiszen az eposz is a hunok végső bukásával ér véget. És ezt a történetet használhatta fel Kézai is, kiegészítve a *Thidrik sagával* és valós elemekkel egyaránt. A *Hlödsvikát* a 14. századból ismerjük, de a történetei 5. századiak lehetnek.¹³¹ A *Thidreksagát* a 13. században jegyezték le először, és Kézai vélhetően német közvetítéssel juthatott hozzá.¹³² Jordanes ugyanis a *Geticában* így ír: „Post multos ergo gravesque conflictus favit Gipedis inopinata victoria. Nam XXX fere milia tam Hunnorum quam aliarum gentium, quæ Hunnis ferebant auxilium, Ardarici gladius conspiratioque peremit.” Vagyis: „Számos és súlyos összecsapások után

¹²⁶ ECKHARDT 1940: 182.

¹²⁷ *The Saga of King Heidrek the Wise* 1960: 47–50.

¹²⁸ *The Saga of King Heidrek the Wise* 1960: 50–59; KIM 2016: 112.

¹²⁹ Jordanes 2023: 336–337.

¹³⁰ KIM 2016: 112–133.

¹³¹ PULSIANO 1993: 286–287.

¹³² ECKHARDT 1940: 182.

a gepidáknak kedvezett a nem remélt győzelem. Ugyanis Ardarik kardja és a pártütés majdnem 30,000 hunt és más nemzetbelit ölt meg, akik a hunoknak segítséget hoztak”¹³³ (fordította Bokor János). A *conspiratioque* kifejezést szokták egyébként szövetségnek is fordítani, azonban úgy vélem, hogy itt a szerző valójában árulásra gondolhatott, ami megmagyarázza, hogy miért nyertek olyan váratlanul a gepidák. Ugyanilyen álnoksággal segíti győzelemre Detre Aladárt Krimhild csatájában.

Következtetések

Tanulmányomban a népvándorlás kori történeti irodalom több művét felhasználtam, valamint a magyar krónikákban szereplő hun hadjáratok összehasonlítását végzettem el. Úgy véltem, hogy ez lehetővé teszi annak megállapítását, vajon az Anonymusnál, Kézainál és a *Képes Krónika*ban szereplő események megfeleltethetők-e a hunok által valóban indított hadjáratoknak, vagy esetleg a magyar szerzők kitalált történetek mentén alkották meg a hun–magyar rokonságot. A tanulmányban röviden bemutatam ezeknek a hadjáratoknak az eseménytörténetét, és párba állítottam a krónikáink által leírt történetekkel.

Az egyik legfontosabb kérdés, amely e tanulmány megírását motiválta, az volt, hogy vajon Kézai és Kálti Márk a saját eseménytörténetüket kitalációk alapján, utazásélmények hatására írták-e, vagy bennük valós elemek is megtalálhatók. A kutatások elvégzése után az utóbbi megállapítást találtam támogathatónak. Kézai és a *Képes Krónika* több olyan hadjáratot írt le, amelyeket a hunok és Attila tényleg végrehajtottak. Ennek legfőbb bizonyítékát találhatjuk a sisciai, poetivói csatákban, valamint a 435–439 között lezajlott hadjárat és a két magyar krónika nyugati hadjáratának hasonlóságában. Mind Kézai, mind a *Képes Krónika* nagy vonalakban követi Attila hadainak útvonalát, és az apróbb részletek tekintetében is realiztikusan ábrázolják az eseményeket (több hun kontingensről tesznek említést a belvideri csata előtt, a felek később békét kötnek). Továbbá egy olyan dalmáciai hadjáratról is leírást készítettek, amelyet csak a legújabb kutatások eredményeként sikerült meghatározni. Az itáliai hadjárat eseménysorát pedig a rendelkezésre álló nyugati krónikák felhasználásával szintén megfelelőképpen ábrázolták.

A krónikáinkban található és a hadjáratokhoz köthető személynevek vonatkozásában az alábbi megállapítások tehetők: Macrinus császár személye megegyezik Maximus ellencsászárral, Zsigmond király képében pedig Sigisvultus konzul ábrázolása maradhatott ránk. Detrét krónikásaink több karakterből gyúrták össze, a krónika elején főképpen Andragathius, Vinitharius személye feleltethető meg neki, később pedig Ardarik. A hun királyfiak háborúja is megfelel a hun polgárháború eseménytörténetének, tekintve, hogy a birodalom germán alávetett része, Ardarik gepida uralkodó vezetésével állt szemben az Ellák vezette hun sereggel. A csatát Ardarik, csakúgy, mint Aladár, csellel, a hun haderő teljes szétverésével nyerte meg.

Fontos annak megállapítása is, hogy mennyiben másolták krónikáink a korábbi, Attilával kapcsolatba hozható kortárs forrásokat vagy a germán legendákat. Kézai

¹³³ Jordanes 1904: 117.

Simon és a *Képes Krónika* szerzője, Kálti Márk, művelt, nyugati egyetemeken tanult írástudó emberek voltak.¹³⁴ Amennyiben valóban más szerzők kivonatolásával írták a történeteiket, úgy használhatták Jordanes, Priszkosz, Marcellinus comes, Sidonius Apollinaris, Aquitániai Prosper, a különböző gall krónikák műveit forrásként, I. Leó pápa leveleiről nem is beszélve. Mindemellett pedig a germán hőseposzokat is ismerniük kellett.¹³⁵ Azonban pontos információ nem áll rendelkezésre a krónikásaink által felhasznált forrásokkal kapcsolatban. Ennek ellenére olyan időrendet vettek alapul, amely nagy vonalakban követi a tényleges hun hadjáratok eseménysorát. A pannóniai hun hódítással kapcsolatos történetek, valamint Attila nyugati hadjáratainak eseménytörténetei megfeleltethetők a tényleges események leírásának.

Ezután krónikáink kihagyják az Attila előtti hadjáratokat, így nem beszélnek például Uldin háborúiról, sem az Aetiusnak küldött segélyhadakról. Attilával kapcsolatban először a 435–439-es hadjárat eseménysora jelenik meg, ezt követi Buda halála és egy ötéves pihenőidőszak. Majd ugrunk a horvát és az itáliai hadjáratra, és a krónikáink mintha elfelejtették volna a 443–44-es, a 447-es és a 451-es hadjáratot is. Az első kettő kimaradását talán az magyarázhatja, hogy a nyugati és a bizánci forrásokat krónikásaink nem kellő mértékben ismerhették és használhatták. Bár ennek ellentmond, hogy krónikás hagyományunkban található olyan részletek, amelyek csak Priszkosznál és a Bíborbanszületett Konstantin császárhoz köthető dokumentumban (DAI) maradtak fent. Nem tudjuk, hogy az ezekhez köthető adatok (frízek, norvégok, litvánok, prutének meghódítása és a Reggio Calabria-i hadjárat) bizánci forrásokból¹³⁶ kerültek-e bele a krónikáinkba, vagy a magyar hagyomány is számon tartotta ezeket.

Számomra meglepő, hogy a 451-es hadjárat eseményei alig szerepelnek Kézainál és a *Képes Krónikában*. Bár történészeink korábban a krónikáink által megőrzött nyugati hadjáratban a 451-es hadjárat eseménysorát vélték felfedezni, csak apróbb részletek kerültek be a magyar krónikairodalomba. Így csupán pár várost (Strasbourg, talán Langres, Káltinál pedig Catalaunum) említettek a krónikánk,¹³⁷ valamint a belvideri csata leírásánál a catalaunumi csatából szintén pár elemet használt fel Kézai és Kálti (Aetius személye, a vizigótok említése, megáradt patak).¹³⁸

Azonban a belvideri csata végeredménye más, mint a catalaunumé (az előbbi Attila megnyeri, a másikat pedig elveszti), ráadásul az Aetius parancsnoksága alatt harcoló nemzetek/törzsek száma is eltér az elbeszélésekben (Jordanes nyolc népről tud, a mi krónikásaink tízről tesznek említést).¹³⁹ Valamint Theoderic helyett Ardarik esik el a gótok oldalán a belvideri csatában. Azok a városok, amelyeket Attila 451-ben valóban elfoglalt (Rheims, Köln), a krónikáinkban a nyugati hadjárat eseménysorának a végén helyezkednek el, nem az elején. Az előbb említett elemek olyan jelentős hibának minősülnek, amelyet egy szerző sem követhetett volna el, amennyiben pontosan kivonatolja Jordanest vagy a korábban említett nyugati szerzőket.

¹³⁴ Szűcs 1973: 861–873.

¹³⁵ VESZPRÉMY 2018: 36–37.

¹³⁶ Bíborbanszületett Konstantin 2003: 67–68.

¹³⁷ ECKHARDT 1928: 623; MOLNÁR 2017: 721–722.

¹³⁸ KÉZAI 1999: 97; KÁLTI 1964: 76.

¹³⁹ KÉZAI 1999: 97; KÁLTI 1964: 76; Jordanes 2023: 250–260.

Bár krónikáink germán mondákat, legendákat is felhasználtak, ezeknek csak az alapvetőbb motívumait építették be a szövegekbe. Kiváló példa lehet Detre, a germán irodalomban menekült/túsz herceg, aki ősi királyságának visszaszerzésére törekszik. Az *Erőskezű Valter* krónikában pedig olyan hős, aki az Attilának a burgundok és a gótok által átadott kincseit védi meg Günther burgund királytól és kíséretétől.¹⁴⁰ Ebben a történetben is vannak olyan valós elemek, amelyek hasonlítanak a *Thidrik sagához* (Valter ugyanúgy Attila udvarába kerül, ott nevelkedik, és Attila hadjáratait vezeti csakúgy, mint Detre).¹⁴¹ Valós személy volt, hiszen a karaktert az Attila udvarába menekült frank hercegről, valamint I. (Nagy) Theoderic osztrogót királyról mintázták. Ezzel szemben a mi Detrénk egy római katonai parancsnok (Andragathius), akit a rómaiak segítségül küldtek Macrinusnak (Maximus Magnus). Tulln és Zeiselmauer pedig a legendákban esküvői helyszínek, nem pedig csatateretek voltak.

A krónikáinkban ábrázolt és a népvándorlás kori irodalomban lejegyzett hun történetek összehasonlítása alapján úgy vélem, hogy a krónikáinkban található elbeszélések eredetiek lehetnek, azonban annak kifejtéséhez a szerzők forrásként használhatták fel a nyugati irodalmat. Amennyiben a hun történeteink teljes mértékben nyugati kölcsönzés felhasználásával íródtak volna, úgy ezeknek egységesebbnek, letisztultabbnak kellene lenniük, és mentesnek a krónikásaink által elkövetett hibáktól. Ráadásul az eddig a történetekkel foglalkozó hazai történészeknek is könnyebb dolguk lett volna a szereplők és az események azonosításával. Azonban több forrás felhasználásával és a két krónikairódalom összehasonlításával váltak a magyar krónikákban lévő hun történetek bizonyos részei megfejthetővé. Mindez annak volt köszönhető, hogy a magyar hagyományok keveredtek a nyugati történelmi elemekkel, ezáltal pedig felismerhetetlenné váltak. Ez pedig megnehezítette az értelmezést. Hiszen a belvideri csatát mindenki a catalaunumi csatával azonosította, mivel Kézai leírása Jordanestől átvett elemeket tartalmazott. Még a *Képes Krónika* is kijavította Kézai elbeszélését, és a csatát átnevezte catalaunuminak. Így a krónikáinkkal foglalkozó szakemberek azt hitték, hogy itt Attila 451-es hadjáratáról van szó, nem a 435–439-es évben zajlott hadjáratról. Mivel a két eseménytörténet nem egyezett, úgy vélhették, hogy Kézai saját maga alkotott egy fiktív hadjáratot, amelyet a *Képes Krónika* is felhasznált. Pedig krónikáink valós események alapján írták meg a hun történeteket.¹⁴²

A hazai krónikairódalom kapcsán korábban az is felmerült, hogy a hun történetek esetleg az avarokhoz kapcsolódó eseményeket rejthetnek. Erre a hun–avar honfoglalások történetének hasonlósága és például a Kézainál szereplő 700-as évszám vezethette a kutatókat. Tekintettel arra, hogy a kutatók szerint Attila és Árpád honfoglalása között a magyar krónikákban néhány nemzedék telt csak el, krónikáink talán egy avar Attilát őrizhettek meg. Azonban az általam elvégzett összehasonlítás alapján látható, hogy helyesebb a hun Attiláról beszélni egy avar helyett.¹⁴³

¹⁴⁰ Ekkehard 2010: 45–85.

¹⁴¹ Ekkehard 2010: 8–15; *The Saga of Thidrek of Bern* 1988: 123–245.

¹⁴² SZÜCS 1973: 861–873; ECKHARDT 1928: 605–614.

¹⁴³ SUDÁR 2016: 436–438.

Felhasznált irodalom

- AL-TAMIMI, Aymenn Jawad (2019): *The Gallic Chronicle of 511: Translation and Commentary*.
Online: <https://www.aymennjawad.org/23324/the-gallic-chronicle-of-511-translation>
- Anonymus (1999): *A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémy László. Budapest: Osiris.
- Bíborbanszületett Konstantin (2003): *A birodalom kormányzása*. Budapest: Lucidus.
- BITNER-WRÓBLEWSKA, Anna – KONTNY, Bartosz (2006): Controversy about Three-leaf Arrowheads from Lithuania. *Archeologia Lituana*, (7), 104–122. Online: <https://bit.ly/488Wln4>
- CZÖVEK Judit – DYEKISS Virág – SZILÁGYI Zsolt szerk. (2012): *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság.
Online: https://real.mtak.hu/34018/6/vegl_023___2012___A_torok_nepek_zenei_terkepe__Vilagugyelo_web_u.pdf
- DOMANOVSKY Sándor (1906): *Kézai Simon mester krónikája: forrástanulmány*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Online: <https://archive.org/details/kzaisimon-meste00doma>
- ECKHARDT Sándor (1928): A pannoniai hún történet keletkezése: 2. közl., vége. *Századok*, 62(4–6), 605–632. Online: https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=537684&mutat=http://real-j.mtak.hu/13680/1/Szazadok_1927-1928.pdf
- ECKHARDT Sándor (1940): Attila a mondában. In NÉMETH Gyula: *Attila és a hunjai*. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 143–216. Online: https://mtda.hu/books/nemeth_gyula_attila_es_a_hunjai.pdf
- Ekkehard (2010): *Vita Waltharii manu fortis. Erős Kezű Valter története*. Budapest: Európai Folklor Intézet – L'Harmattan. Online: <https://www.scribd.com/document/387960646/Ekkehard-Barat-Er%C5%91s-Kez%C5%B1-Valter-Tortenete>
- FABECH, Charlotte – NÄSMAN, Ulf: (2017): *The Sösdala Horsemen: And the Equestrian Elite of Fifth Century Europe*. Aarhus: Aarhus University Press.
- GYÖRFFY György (1993): *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest: Balassi.
- HEATHER, Peter (2005): *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*. Oxford: Oxford University Press.
- HEDEAGER, Lotte (2011): *Iron Age Myth and Materiality. An Archeology of Scandinavia ad 400–1000*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203829714>
- HOLLER László (2012): Anonymus és „Kleopátra városa”. A 800 éves Anonymus-geszta. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, (8), 61–79. Online: http://epa.oszk.hu/01800/01865/00004/pdf/EPA01865_Helynevtorteneti_tanulmanyok_2012_08_04hollerlaszlo.pdf
- HORVÁTH János, ifj. (1954): *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest: Akadémiai.
- HORVÁTH János (1963): A hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67(4), 446–476. Online: https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=1041571&mutat=http://epa.oszk.hu/00000/00001/00232/pdf/itk_EPA00001_1963_04_446-476.pdf
- HÓMAN Bálint (1925): *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest: K Studium.
Online: https://mtda.hu/books/homan_balint_a_magyar_hun_hagyomany.pdf
- HÖGSTRÖM, Karl O. (2024): The Huns in Scandinavia. A New Approach Centered Around

- Modern DNA. *Reconstructing the Past: Journal of Historical Studies*, 2(3), 32–49. Online: <https://doi.org/10.54414/XNAJ8079>
- Hydatius (2005): *Chronica*. Ford. Széll Gábor. Szeged.
- Jordanes (1904): *A gótok eredete és tettei*. Ford. Bokor János. Brassó: Brassói Lapok.
- Jordanes (2023): *Romana and Getica*. Ford. Nuffelen, Peter Van – Hoof, Lieve Van. Liverpool: Liverpool University Press.
- KÁLTI Márk (1964): *Képes Krónika*. Ford. Geréb László. Budapest: Magyar Helikon.
- KÉZAI Simon (1999): *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János. Budapest: Osiris.
- KIM, Hyun Jin (2016): *The Huns*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315661704>
- KOVÁCS Péter (2021a): *Fontes Hunnorum I. Az európai hunokra vonatkozó antik forrásaink. A kezdetektől Kr. u. 395-ig*. Budapest: Pytheas Könyvmanufaktúra.
- KOVÁCS Péter (2021b): Pannonia vége és a hunok. In Kovács Péter – SZABÓ Ádám (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica XII*. Budapest: Corpus Inscriptionum Latinarum III2 magyarországi munkacsoportja, 83–106.
- KOVÁCS Péter (2022): A chalcedoni zsinat levelezése, mint a hun történet forrása. In Kovács Péter – SZABÓ Ádám (szerk.): *Az Alföldy Géza Emlékkülés előadásából és egyéb közlemények 2021-ből*. Budapest: MTA II. Oszt. Ókortörténeti Bizottság, 127–138.
- KOVÁCS Péter (2023): *Fontes Hunnorum II. Az európai hunokra vonatkozó antik forrásaink II. Kr. u. 395–434*. Budapest: Pytheas Könyvmanufaktúra.
- KULIKOWSKI, Michael (2019): *Imperial Tragedy: From Constantine's Empire to the Destruction of Roman Italy AD 363–568 (The Profile History of the Ancient World Series)*. London: Profile Books.
- MAJOROSI Ádám (2022): A catalaunumi csata. Attila, a hun és a Nyugatrómai Birodalom bukása. *Világtörténet*, 12(44), 137–160. Online: https://real.mtak.hu/144566/1/VT_2022_1_Majorosi.pdf
- Marcellinus, Ammianus (1927): *Res Gestae*. London: G. Bell and Sons.
- Marcellinus comes (2024): *Krónika. A Keletrómai Birodalom 379 és 548 közötti története*. Budapest: Hadiakadémia.
- MÁTÉFFY, Attila (2012): The Hind as the Ancestress, Ergo Virgin Mary – Comparative Study About the Common Origin Myth of the Hun and Hungarian People. *Sociology Study*, 2(12), 941–962. Online: <https://bit.ly/4vzzUXG>
- Megtalálták a Gladiátor hadvezérének sírját (2008). *Múlt-kor*, 2008. október 17. Online: https://mult-kor.hu/20081017_megtalaltak_a_gladiator_hadvezerenek_sirjat
- MOLNÁR Péter (2017): A magyar jobbágyok eredetei Kézai Simon szerint: Az értelmezés lehetőségei és zsákutcái II. *Századok*, 151(4), 713–742. Online: https://epa.oszk.hu/03300/03328/00025/pdf/EPA03328_szazadok_2017_04_713-742.pdf
- MOONEY, William West (2009) [1920]: *Travel Among the Ancient Romans (1920)*. London: Kessinger.
- NOVOTNIK Ádám (2022): 3. századi római mérföldkő, mint Kézai Simon egyik esetleges forrása? In Kovács Péter – SZABÓ Ádám (szerk.): *Az Alföldy Géza Emlékkülés előadásából és egyéb közlemények 2021-ből*. Budapest: MTA II. Oszt. Ókortörténeti Bizottság, 46–53.

- Paul the Deacon (1907): *History of the Langobards. The Department of History*. Philadelphia: University of Pennsylvania. Online: <https://archive.org/details/historyoflangoba00pauluoft/page/n3/mode/2up>
- Priscus (1989): *Fragments and Commentary*. ARCA Classical and Medieval Texts and Papers and Monographs. London: Blockley.
- Priszkosz rhétor (2014): *Követségben Attila, a hunok nagykirálya udvarában*. Ford. Szilágyi Sándor – Patay-Horváth András. Máriabesenyő: Attraktor.
- Priszkosz rhétor (2017): *Hunok és Rómaiak, Priskos rhétor összes töredéke*. Ford. Kató Péter – Lindner Gyula – Szilágyi Sándor. Máriabesenyő: Attraktor.
- Prosper of Aquitaine (1990): *Chronicle*. In MUHLBERGER, Steven: *The Fifth-Century Chroniclers: Prosper, Hydatius and the Gallic Chronicle*. London: Francis Cairns, 65–74.
- PULSIANO, Phillip (1993): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York: Garland.
- ŠAŠEL KOS, Marjeta (2002): The Boundary Stone between Aquileia and Emona. *Arheološki vestnik*, (53), 373–382. Online: http://av.zrc-sazu.si/pdf/53/av_53_sasel_kos.pdf
- Sidonius (1936): *Poems and Letters. With an English Translation, Introduction and Notes by W. B. Anderson*. London: William Heinemann.
- St. Ambrose (2005): *Ambrose of Milan, Political Letters and Speeches*. Liverpool: Liverpool University Press.
- SUDÁR Balázs (2016): Az Árpádok, Attila és a dinasztikus hagyományok. *Századok*, 150(2), 431–441. Online: <https://arpad.abtk.hu/images/sudar-az-arpadok-attila-es.pdf>
- SZABADOS György (2012): Attila-ös, a sólyomforma madár és a fehér elefánt. In CZÖVEK Judit – DYEKISS Virág – SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, 416–425. Online: https://arpad.abtk.hu/images/e-konyvtar/Szabados_Gyrgy_Attila-s_a_slyomforma_madr_s_a_fehr_elefnt.pdf
- SZABADOS György (2014): Identitásformák és hagyományok. In SUDÁR Balázs et al. (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport, 289–305. Online: https://real.mtak.hu/23735/1/Ostortenet_MTA_2014_A.pdf
- SZÉKELY Melinda (2017): *Pacatus dicsőítő beszéde Theodosius császárhoz*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- SZENTPÉTERY Emericus (1937): *Scriptores Rerum Hungaricarum I. Budapestini*. Budapest: Magyar Történeti Társaság.
- SZÜCS Jenő (1973): Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában: 2. rész. *Századok*, 107(4), 823–878. Online: https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=630228&mutat=http://real-j.mtak.hu/13723/1/Szazadok_1973.pdf
- The Gallic Chronicle of 452 (1990). In MUHLBERGER, Steven: *The Fifth-Century Chroniclers: Prosper, Hydatius and the Gallic Chronicle*. London: Francis Cairns, 82–85.
- The Saga of Thidrek of Bern* (1988). Ford. Haymes, Edward R. New York: Garland. Online: <https://archive.org/details/sagaofthidrekofb0000unse>
- The Saga of King Heidrek the Wise* (1960). Ford. Tolkien, Christopher. London: Thomas Nelson and Sons. 2018.
- Tours-i Szent Gergely (1937): Gregorii Turonensis Opera. 1. Libri historiarum X. In KRUSCH, Bruno (szerk.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum*

- Merovingicarum*. Hannover, 27. Online: https://www.dmgh.de/mgh_ss_rer_mero-v_1_1/#page/26/mode/1up
- VESZPRÉMY László (2018): Hunok és magyarok. „Csupán Hunniának ne volnának meg a maga költeményei és legendái Attiláról?” In PAPP Sándor – KORDÉ Zoltán – TÓTH Sándor (szerk.): *Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, 325–332.
- VESZPRÉMY László (2019): *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe)*. Budapest: Line Design.
- VESZPRÉMY László (2023): A tárnokvölgyi csata és helye a hun–magyar hagyományban. *Hadtörténeti Közlemények*, 136(1), 3–20. Online: https://real-j.mtak.hu/26622/1/hadtortenelmi_2023_1.pdf
- WHITBY, Michael – WHITBY, Mary (1992): *The Histories of Theophylact Simocatta*. Oxford: Clarendon Press.
- Zószimosz (1814): *New History*. London: W. Green – T. Chaplin. Online: <https://www.livius.org/sources/content/zosimus/zosimus-new-history-5/zosimus-new-history-5.26/>